

mijn *streek*

2018

NUMMER 2

THEMA

Hoensbroekse pianobouwers in Parijs

PORTRET

Zachaeus Simons o.f.m.:
een legende op een
'omgekeerde driewieler

MERKWAARDIG VERHAAL(D)

De Romeinse keuken

Aan tafel bij een wereldmacht

INGEZOOMD

Een bijzondere Toorop

THEMA

'Heerlen Toont':
de H.E.T.O. van 1931

De Heerlense tentoonstelling voor
handel en nijverheid

Omslag:

Bezoekers van de Heerlense tentoonstelling voor handel en nijverheid in 1931 poseren voor de stand van Hoeve De Aar.

Colofon

Deze uitgave wordt mede mogelijk gemaakt door subsidies van de Gemeenten Heerlen en Brunssum.

Nadruk van artikelen of gedeelten daarvan zonder vergunning van de redactie is verboden. De inhoud van de ondertekende artikelen blijft voor de verantwoordelijkheid van de schrijvers.

Uitgave: Stichting Historische Kring 'Het Land van Herle'
p/a Postbus 1, 6400 AA Heerlen.
Tel. 06-10416501.
E-mail: redactie@MijnStreek-Parkstad.nl
website: www.MijnStreek-Parkstad.nl
Bankrekening: NL 86 INGB 0002 0699 07
(BIC: INGBNL2A) t.n.v. Het Land van Herle, Heerlen

Bestuur: W. Terpstra, voorzitter,
K. Smeets-Limpens, secretaris;
H. Otten, penningmeester; P. Borger;
R. Braad; mr.ir. J. Smeets;
drs. A. Quaedackers.

Redactie: R. Braad, hoofdredacteur;
drs. K. Linders, redactiesecretaris;
drs. A. Quaedackers, eindredacteur;
A.S.M. Patelski; dr. F. Gerards;
drs. D. Smeets-Habets.

Adviseurs van de redactie:
S. van Daal BA; drs. M. van Dijk; W. Nolten.

Richtlijnen voor de auteurs:
Artikelen kunt u per post of liever per mail sturen naar de redactie. Nadere richtlijnen voor het aanleveren van kopij vindt u op de website of worden op verzoek toegezonden.

ISSN: 2468-6166
Jaargang 3 – 2018

Verschijnt driemaandelijks.
Abonnementen per jaar à € 19,90 of € 18,90 bij automatische incasso. Looptijd van een abonnement is uitsluitend per kalenderjaar. Bij tussentijdse bestellingen worden reeds verschenen nummers van dat jaar nageleverd.

Prijs van dit nummer: € 6,-
excl. porto- en verpakingskosten.

Vormgeving: Lieke Boumans-Willems
Druk: Sinc kleurt

Geschiedenis saai?

Een veel gehoorde opmerking over het vak geschiedenis is dat het saai is. Of soms oubollig en iets voor de 50-plussers. Maar is dat werkelijk waar? Ik daag u uit om eens goed om u heen te kijken naar wat er allemaal op het vlak van geschiedenis in de samenleving gebeurt. En vergeet dan ook niet te kijken naar wie er aan meedoen.

Ik merk het steeds vaker bij allerlei evenementen: ouders met kinderen genieten van een Romeinenweek, van een fietstocht langs de Via Belgica of de Heerlense watermolens en monumenten. Vaak staan ook kinderen - al dan niet met hun ouders - even stil bij een gedenksteen voor bokkenrijders in Valkenburg of bij de maquette van de vesting op het Heerlense Pancratiusplein. En vergeet ook niet het kasteelbezoek of ander museumbezoek, waar kinderen fun hebben en het niet alleen maar 'verplichte kost' is voor school of omdat de ouders zo graag het museum willen bezoeken. Geschiedenis beleven heeft wat!

Om te kunnen beleven moeten verhalen over die geschiedenis natuurlijk geschreven en soms opnieuw onder de aandacht gebracht. En dat is wat we in *MijnStreek* willen doen met nieuwe verhalen of soms met verhalen over wat al meer bekend is. Zo ook in dit nummer.

Nieuw zicht krijgen we op de grensschermseligen bij de Nieuwstraat in Kerkrade in het interbellum. De promotie van de Heerlense middenstanders komt in het artikel over de HETO aan de orde. En wist u dat pianobouwers afkomstig uit Hoensbroek in Parijs actief waren? En dat is nog niet alles wat in dit nummer aan de orde komt. We wensen u weer veel leesplezier met dit nummer!

Bevalt het u? Laat het ook eens lezen aan de burens of andere bekenden. Als ze een abonnement nemen via de website, krijgen ze een boek cadeau als ze beloven drie jaar abonnee te blijven.

Roelof Braad
hoofdredacteur

INHOUD

Thema

5 Knokken met de nazi's in de Nieuwstraat

Politieke grensincidenten in Kerkrade tussen 1933 en 1940

Jan Brauer

Thema

13 'Heerlen Toont': de H.E.T.O. van 1931

De Heerlense tentoonstelling voor handel en nijverheid

Lieke Boumans-Willems

Thema

20 Hoensbroekse pianobouwers in Parijs

Henri Peters

Merkwaardig verhaal(d)

26 De Romeinse keuken

Aan tafel bij een wereldmacht

Hans Bilo †

Portret

31 Zachaeus Simons o.f.m.: een legende op een 'omgekeerde driewieler'

Koos Linders

Ingezoomd

34 Een bijzondere Toorop

Michel Lemaire

Uitgelicht

35 Moderne Tijden

Roelof Braad

Aangestipt

38 Frans Gerards en Roelof Braad

Rectificatie

In het vorige nummer heeft het zetduiveltje toegeslagen in het artikel 'De vlabakster en het bakhoes' op pagina 5 onderaan. Juist is: Het echtpaar Vorage-Quaedackers krijgt *drie jongens en twee meisjes*.

In datzelfde artikel wordt abusievelijk verteld dat het Limburgs Museum in Venlo in het bezit is van een reeks glasnegatieven van Hub. Leufkens. Deze bevinden zich echter in een privéverzameling en zijn nog steeds eigendom van de verzamelaar. Het museum heeft wel scans van deze negatieven en ook de beeldrechten, zodat de fotoreportage gebruikt kon worden ter illustratie van het verhaal. Met dank aan Limburgs Museum en de verzamelaar.

De aan het begin van WO I aangelegde prikkeldraad-/stroomdraadversperring aan de Nieuwstraat bij Zigarrenhaus Hollandia, het woonhuis van de familie Dols, december 1915.

De houten winkel van de familie Consoir aan de Kloosterlindenweg rond 1928. In de etalage liggen de typische smokkelprodukten van die tijd, circa 1928.

Knokken met de nazi's in de Nieuwstraat

Politieke grensincidenten in Kerkrade tussen 1933 en 1940

JAN BRAUER

Drs. Jan Brauer (Belfeld 1956) is een Nijmeegse historicus die schrijft over grens- en WO2-thema's; hij doet onderzoek naar de politieke dynamiek in de Nederlands-Duitse grensregio 1930 -1940.

In de legendarische Nieuwstraat in Kerkrade sta je aan de ene kant op Nederlandse bodem, aan de overkant in het Duitse Herzogenrath. Als een twee kilometer lange ritssluiting scheidt én verbindt de Nieuwstraat, of Neustraße hier de Nederlandse en Duitse samenleving, al sinds 1815. De straat kent druk grensverkeer voor werk, handel, vertier en vanwege familiebanden. Ook in roerige tijden. Niet verwonderlijk dat hier vanaf 1933 de nodige opstootjes zijn met Duitse nationaalsocialisten die juist aan de grens hun idealen luidruchtig komen uitventen. Op de stoepen van de Nieuwstraat dagen voor- en tegenstanders elkaar uit en zoeken de confrontatie. De vele processen-verbaal van de politie Kerkrade geven een aardig beeld van de oplopende spanning aan de grens. De agenten en ook mareschaussee en douane hebben hun handen vol aan politieke grensgangers van links en rechts en aan Duitse vluchtelingen. En er is natuurlijk het continue kat-en-muisspel met de smokkelaars. Maar ook de Gestapo roert zich. Een impressie van de turbulente Nieuwstraat aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog: een handjevol opmerkelijke grensincidenten uitgelicht.

Grensplaats Kerkrade na 1900

Vanaf 1900 barst Kerkrade uit z'n voegen. Door de opkomst van de mijnen groeit het inwonertal van het dorpje in korte tijd van amper negenduizend naar het viervoudige in 1933. In dat jaar heeft een vijfde van de bevolking niet de Nederlandse nationaliteit. Er wonen 4600 Duitsers, bijna 12% van de bevolking. Dit zijn vooral mijnwerkers en hun gezinnen. Een op drie huwelijken is met een Duitse partner.¹ Kerkradenaren spreken een Rijnlands dialect en vinden - zeker tot 1914 - het Nederlands een vreemde taal. Op school en in de kerk wordt Duits gesproken. Er is in die tijd veel Duits geld in

De tramlijn links loopt van Aken naar Merksteijn. Rechts op de hoek zien we Restauration A. Bischoff, in de Franse tijd de barrière Kerkrade. Circa 1902.

omloop want dagelijks pendelen zo'n 1400 mensen voor werk naar Duitsland. Men gaat te voet, per fiets of met de tramlijn die Aken, Herzogenrath en Merksteijn verbindt. Deze rijdt sinds 1902 door de Nieuwstraat. De grens lokt ook smokkel uit en niet alleen voor geldgewin maar ook om met het ontduiken van invoerrechten familieleden en kennissen aan de overkant te helpen. De landsgrens die in 1815 bij het Congres van Wenen werd vastgesteld, betekent op deze plek feitelijk een botte knip midden door een hechte sociaal-culturele gemeenschap met een eeuwenoude politiek-bestuurlijke entiteit namelijk het Land van Rode. De industrialisatiegolf en de opkomende mijnbouw eind 19^e eeuw trekt zich vrij weinig van deze betrekkelijk jonge staatkundige grens aan.

Zo is het altijd druk in de Nieuwstraat. Tijdens de Eerste Wereldoorlog gaat de grens dicht. In 1915 leggen de Duitsers op de Nieuwstraat van de Holz in het noorden tot Pannesheide in het zuiden een prikkeldraadversperring aan om deserteurs, spionnen en smokkelaars tegen te houden. Ook de Nederlandse staat bouwt een hek. Daartussen ligt een neutrale zone die alleen met de juiste papieren toegankelijk is. Grenspendelaars mogen erdoor via de douane-

Douane te Kerkrade met op de achtergrond de Duitse tram.
Geen jaartal bekend.

De kippengaasversperring voor de deuren en vensters is aangebracht omdat de normale versperring op de weg niet voldoende was om het smokkelen tegen te gaan. Door het aanbrengen van kippengaas trachtte men te verhinderen, dat de bevolking goederen door ramen en deuren over de grens katapulteerde. Januari 1918.

kantoren Holz en Pannesheide. Dat zorgt voor de nodige frictie. Toch groeit de smokkelarij alleen maar vanwege de grote schaarste in Duitsland. Hele gezinnen met kinderen smokkelen fanatiek. Er vallen tientallen doden omdat de Duitse versperringen onder hoge elektrische spanning staan. In 1918 komt er kippengaas voor de ramen van de Nederlandse huizen in de Nieuwstraat omdat er spullen met katapulten naar de overkant worden geschoten. Na de oorlog wordt gewerkt aan normalisering van het grensverkeer en burgemeester Habets vraagt eind 1918 aan Den Haag of de hekken verwijderd mogen worden. Rustig wordt het niet, want Duitsland glijdt na 1918 in een zware economische crisis. De hyperinflatie - 'valutakermis' aldus de kranten -, lokt veel Duitsers voor werk over de grens. Nederlandse arbeiders in Duitsland krijgen op hun loon een 'markenbijslag' als compensatie voor de aanhoudende geldontwaarding. Onder deze omstandigheden floreert de smokkelbranche nog beter. Aan de Nieuwstraat verschijnen 'vliegende' provisorische winkels in huizen, schuren en keetjes. De prijzen voor de Herzogenrathers stijgen flink, waardoor deze 'zwart' gaan inkopen aan de overkant.²

De politie van Kerkrade heeft de handen vol aan de turbulentie bij de grens. Het korps telt zo'n dertig man en staat sinds 1919 onder leiding van commissaris Lambertus Offermans. Als deze mei 1933 promotie maakt en naar Heerlen vertrekt, volgt Antoon Geeraedts hem op.³ Naast het hoofdbureau aan de Hoofdstraat 20 zijn er politieposten in Spekholzerheide, Chèvremont en Bleijerheide. Het gemeentelijk korps wordt aangevuld met eenzelfde aantal grensbewakers van de Koninklijke Marechaussee, de Rijksveldwacht en de Militaire Politie. Ook zijn er douane-inspecteurs in touw om meer grip op het handelsverkeer te krijgen. Op de uitgestrekte mijn-terreinen houdt de Mijnpolitie toezicht.

De politiestatistieken laten zien dat grensverkeer gerelateerde overtredingen en vergrijpen de meeste aandacht vragen, naast vechtpartijen, openbare dronkenschap en zedenmisdrijven. Jaarlijks gaat het om ruim 400 smokkelzaken.⁴ Ook vreemdelingen hebben alle aandacht van de politie: alleen al in 1933 worden zo'n 270 personen de grens overgezet.⁵ Daarnaast krijgen tientallen personen de aanzegging om het land op eigen gelegenheid te verlaten. Notoire smokkelaars wordt een gebiedsverbod opgelegd, ze mogen zich niet te dicht bij de grens ophouden. Wordt aanvankelijk vooral tabak, koffie, boter, vlees en andere levensmiddelen gesmokkeld, na 1933 is het ook lucratief om joodse vluchtelingen tegen betaling de grens over te sluizen. Ook zijn er vanaf 1930 steeds vaker politiek getinte opstootjes aan de grens vanwege het brute optreden van Duitse nationaalsocialisten en de protesten daartegen. Regelmatig rukt de politie uit naar de Nieuwstraat om de orde te handhaven.

Nazi's door de Nieuwstraat 1933

Op dinsdag 14 februari 1933 tegen zeven uur 's avonds marcheert een colonne van zo'n 70 nationaalsocialisten in uniform op Duits gebied over de Nieuwstraat. Aan Nederlandse kant, bij café Bischoff op de hoek van de Holzstraat, bekijkt een groepje taxichauffeurs het tafereel. Een van hen, de 21-jarige Joseph Radermacher, roept gekshekend 'Heil Moskou' naar de overkant. Een twintigtal nazi's stormt gewapend met gummknuppels op hem af. Radermacher vlucht de Holzstraat in en wordt klemgezet, op zo'n twintig meter afstand van de grens. Vanuit het douanekantoor aan de overkant komt douanier Willem-Jan Lenselink op het lawaai af en sommeert de Duitse gasten Radermacher onmiddellijk los te laten en terug te gaan, de grens over. Als zij niet meteen reageren, trekt de commies het dienstpistool. Daarop beveelt de toegesnelde Gruppenführer: "Antreten!", waarna de troep weer vlot aan Duitse kant in het gelid staat

en verder marcheert. "We krijgen je nog wel als je in Duitsland komt", krijgt Radermacher nog naar zijn hoofd geslingerd. Hij is overigens zelf Duitser, werkt in Nederland en woont aan de Nieuwstraat. Gewapende, geüniformeerde nazi's op Nederlandse bodem, dat is een ernstig incident zo oordeelt de minister van Justitie op grond van het rapport van korpschef Geeraedts. Hij verzoekt zijn collega van Buitenlandse Zaken om te protesteren in Berlijn en te vragen om een nader onderzoek naar dit grensincident.⁶

Ook voetballende Kerkraadse kinderen roepen wel eens "Heil Moskou" al ruziënd met Duitse knapen. Meer dan eens worden ze met revolverschoten de grens over gejaagd. Het blijft niet bij nazi-vlegelstreken, aldus krantenberichten. Steeds vaker proberen wilde SA-knokploegen als zelfbenoemde hulppolitie aan de grens tegenstanders af te tuigen of te ontvoeren. Zo stopt een paar weken later een Duitse auto voor een Nederlandse winkel in de Nieuwstraat.

Drie bruinhemden stappen uit, gaan naar binnen en grijpen een Duitse klant, een socialist, beet die zij de grens over willen sleuren. Er vallen rake klappen en ook de winkelier en zijn vrouw worden bedreigd.

Als de politie arriveert, zijn de nazi's gevlogen.⁷

De vele incidenten in de mijnstreek worden uitvoerig beschreven in de lokale Kerkraadse krant *De Zuid-Limburger* en ook in de regionale *Limburger Koerier* en het *Limburgsch Dagblad*. Het klimaat aan de grens is danig veranderd, aldus de *Limburger Koerier*: "De vertrouwelijke vriendschappelijke omgang van de bevolking aan weerszijden van de grens behoort tot het verleden; er bestaat een sfeer van wantrouwen, die door de bedoelde berichtgeving nog wordt vergroot."⁸

De politie is behoorlijk actief tegen brutale bruinhemden in de mijnstreek. In juli wordt Conrad Tykfers, de *Gauleiter* van de *Nationalsocialistische Deutsche Arbeiterpartei* (NSDAP) in Limburg, met drie medewerkers door de Heerlense politiecommissaris aangezegd het land te verlaten. Zij intimideren stelselmatig landgenoten in de mijnstreek en oefenen druk op hen uit om lid van de partij te worden.⁹ In Kerkrade neemt de politie op straat uitgedeelde pamfletten in beslag en doet huiszoeking bij de lokale NSDAP *Ortsgruppenleiter*, de kleermaker Fleitmann. Daarbij worden propagandamateriaal en ledenlijsten gevonden. Het lokale Burgerlijk Armbestuur van Kerkrade trekt de toelage in van Duitse inwoners die zich openlijk als bruinhemd manifesteren. Op de mijnen krijgen nationaalsocialisten ontslag als ze actief propaganda bedrijven, dat geldt overigens ook voor communisten, zowel Nederlandse als Duitse kameraden.¹⁰

Den Haag maakt zich grote zorgen over de NSDAP-intimidaties in de grensstreek. Minister van Jus-

titie, Josef van Schaik, verbiedt politieke acties door vreemdelingen in het openbaar op straffe van uitwijzing. Er geldt ook al vanaf augustus 1933 een uniformverbod. De politie aan de grens let er voortaan op dat vreemdelingen "geen politieke kledingstukken of onderscheidingsteeken dragen of voeren". Overleg tussen Den Haag en Berlijn over deze spanningen leidt uiteindelijk tot het onderbrengen van de NSDAP in Nederland en alle verwante Duitse verenigingen in de *Reichs Deutsche Gemeinschaft* (RDG).¹¹ Dit maakt overigens geen einde aan de stelselmatige ideologische beïnvloeding van de Duitse kolonie in Nederland. Heel praktisch worden propaganda-avonden nu vaak net over de grens gehouden in Duitse zaaltjes, zoals in Herzogenrath. Die bijeenkomsten trekken naast Duitsers die in Nederland wonen, ook de nodige Nederlandse nationaalsocialisten aan.

Schietpartij in de Sport Arena

In april 1933 wordt in Kerkrade-Holz druk gebouwd aan de nieuwe Sport Arena, net op Duits grondgebied tegenover de poorten van de Domaniale mijn aan de Nieuwstraat. De wielercultuur is erg populair in de regio en op deze overdekte houten baan – de grootste en modernste in Europa – kunnen 4500 kijkers genieten van baanwedstrijden, maar ook van boksgala's. De openingswedstrijd, begin mei, trekt meer dan duizend bezoekers.¹² Het spreekt vanzelf dat bij alle evenementen een fiere hakenkruisvlag bij de ingang wappert. Al snel na de opening worden Nederlandse investeerders en bestuurders uit de onderneming gewerkt zodat het voortaan een puur Duitse zaak is. Op donderdag 10 augustus van dat jaar krijgt Otto Gerards, voorzitter van wielersclub Roda, op de wielersbaan ruzie met de Duitse politieagent Joseph Mommertz. Gerards' club organiseert die avond wedstrijden en als hij even later bij de toegangscontrole staat, wil Mommertz, niet in uniform, hem in de boeien slaan. Gerards is Duitser, woont in Kaalheide, maar wordt vanwege zijn linkse vakbondsactiviteiten gezocht door de Duitse justitie. De arrestatiepoging loopt uit de hand en er valt een schot dat Gerards in de buik treft. "De verontwaardiging onder de te hoop geloopte mensenmassa was algemeen, zoowel onder de Duitsers als onder de Nederlanders", aldus een krantenverslag.¹³ Schutter Mommertz neemt het zwaar gewonde slachtoffer op de schouder en brengt hem met de passerende tram naar een dokter in Herzogenrath. Die stuurt het slachtoffer meteen door naar het ziekenhuis in Bardenberg, waar de 33-jarige vader van vijf kinderen een dag later overlijdt.

Het incident schokt Kerkrade. Tegenstanders van de

Huldiging van de winnaar na afloop van een wielervedstrijd in de Rennbahn, 1938.

nazi's komen in actie. Lokale socialisten verspreiden tien dagen later een pamflet 'Aan de bewoners van Zuid-Limburg' bij de Sport Arena op de Nieuwstraat. De maat is vol. Het moet afgelopen zijn met de 'onverhoedse' aanvallen door gewapende SA-lieden op Nederlandse bodem. In de reeks recente grensincidenten vormt de laffe moord op Gerards een dieptepunt: "Zijn eenige misdaad was, dat hij geen vereerder van Hitler was".¹⁴ Het pamflet roept op tot een boycot van Duitsland, "het land waar gummiknuppel en revolver regeeren". Ga niet naar de Sport Arena, want daar worden 'vrije Nederlanders gedwongen op te staan bij het spelen van het Horst Wessellied en het Deutschlandlied'. Het advies luidt ook: "Koopt niet Duitsch, koopt Neerlandsch".

Rode kameraden en de Gestapo

Ook lokale communisten roeren zich. Er wordt druk vergaderd, soms samen met Duitse kameraden. In april 1934 houdt de Kerkraadse politie in een cafézaaltje aan de Nullanderstraat tien Duitse communisten uit Aken aan. Zij beweren een cursus te volgen van de Arbeiders Esperantobond. Als leraar treedt op de Heerlense communist Wilhelm Zanders, een Nederlander van Duitse komaf. De politie beschouwt dit echter als een ongeoorloofde politieke samenscholing en zet de Duitsers de volgende dag over de grens.¹⁵ Nederlandse communisten helpen gevluchte Duitse kameraden via de Internationale Rode Hulp (IRH). Deze organisatie zorgt voor huisvesting en sluist ook geregeld mensen en propagandamateriaal naar Duitsland. Een tiental Kerkradenaren is actief voor de IRH onder leiding van Albert Potze uit Heerlen, de kringleider van de Communistische Partij Nederland (CPN). Potzes adres dient als *Anlaufstelle* voor gevluchte kameraden en is al lang in het vizier van zowel de

Nederlandse als de Duitse politieke recherche.¹⁶ De politie krijgt verslagen van vrijwel elke huiskamer-vergadering die Potze leidt in Kerkrade. Dit is ook de reden waarom de Limburgse CPN geregeld fietstochten in de natuur organiseert zodat zij onderweg ongestoord over geheime zaken kunnen spreken. De nieuwe machthebbers in Berlijn hebben al snel veel aandacht voor het politieke grensverkeer. Veel tegenstanders zijn naar het buitenland gevlucht om veilig achter de grens hun verzet tegen het regime te organiseren. Vanuit Amsterdam onderhouden zo'n drie- tot vijfhonderd leden van Kommunistische Partei Deutschlands (KPD) contacten met ondergrondse partijcellen in Duitsland. Zogenaamde *Grenztechniker* verzorgen een continue berichten- en mensenstroom over de 'groene grens', door bos- en natuurgebieden, geholpen door Nederlandse kameraden als Potze. Ze smokkelen het in Amsterdam gedrukte *Exil*-blad *Rote Fahne* en ander propagandamateriaal de *Heimat* in. Dat is een doorn in het oog van het regime in Berlijn. In eigen huis kan elke tegenstander rigoureuus door de Gestapo, de *Geheime Staatspolizei* worden vervolgd, maar op acties in de buurlanden hebben zij vooralsnog geen grip. Vooral de Gestapo in Aachen en Düsseldorf houden daarom de Limburgse grens nauwgezet in de gaten. Juist in de grensplaatsen worden Nederlandse en Duitse informanten – *V-Männer* of *V-Leute* – gerekruteerd, die voor een paar gulden informatie over emigranten verzamelen. Ook worden vanaf 1934 lokale *Grenzkommissariaten* ingesteld; in februari 1935 opent de Gestapo een kantoor op Neustraße nr. 55.

Niet alleen louche informanten lopen daar in en uit, maar ook Nederlandse agenten en marechaussees. Dit melden anonieme verontruste 'neringdoenden' uit de Nieuwstraat per brief aan de minister van Binnenlandse Zaken. De briefschrijvers verzoeken de minister een einde te maken aan deze kwalijke samenwerking met de dan al beruchte Gestapo. Burgemeester Habets en de politiecommissaris wuiven de beschuldigingen weg: al jarenlang wordt hier intensief samengewerkt met de Duitse politieke recherche bij de aanpak van gevaarlijke revolutionairen en communisten. Het gaat om zakelijke informatie-uitwisseling gericht op een veilige grens in het belang van zowel Duitsland als Nederland. Gewoon collegiaal dienstverkeer dus. Zo mag de Nederlandse politie in het kantoor op Duits gebied telefoneren als bijvoorbeeld naar Aken moet worden gebeld. De verbinding met het Duitse net is vanuit het Gestapokantoor in de Nieuwstraat een stuk beter.¹⁷

De verhoudingen bekoelen wel naarmate de Gestapoacties brutaler worden en er steeds dieper in Nederland wordt geïnfiltrerd. Uit Den Haag

krijgen politie en marechaussee de opdracht meer afstand te nemen van de Gestapo en terughoudend te zijn met het verstrekken van inlichtingen over personen. De Gestapo houdt ook de arbeiders in het mijnbedrijf in de gaten. De uitgang van de Domaniale Mijn ligt aan de Nieuwstraat, een voet buiten de poort en je staat op Duitse bodem. Juist daar delen eind juli 1934 drie Nederlandse communisten uit Spekholzerheide manifesten uit over een groot loonconflict. Prompt worden zij door de Gestapo gearresteerd. Opnieuw een incident dat de pers haalt.¹⁸ De Gestapo heeft informanten in het mijnbedrijf. Dat is ook wel nodig, want in januari 1937 rapporteert de Gestapo Aachen aan Berlijn dat Duitse communisten in een Nederlandse mijn tijdschriften verstoppen in uitgeholde grote geperste briketten voor industrieel gebruik. Een informant meldt een transport van 500 met een kruis gemerkte briketten naar Hamburg. Niet duidelijk is of deze lading wordt onderschept, maar de rapportages van de Gestapo Aachen vermelden wel geregeld de onderschepping bij de grens van flinke oplages communistische lectuur, allemaal dankzij tips van informanten.¹⁹

'Uit het leven van een revolverheld' en een mensenroof

Gestapo en V-mannen werken redelijk onopvallend in de grensregio. Dat kan niet gezegd worden van *Polizeioberwachtmeister* Mommertz. Ook na het schietincident bij de Sport Arena in 1933 trekt hij nog regelmatig zijn dienstwapen om mensen te intimideren. Hij schiet pardoes naar de overkant op smokkelaars die hem te snel af zijn of op baldadige Nederlandse kroeglopers. Ook probeert hij mensen vanaf Nederland naar Duitse bodem te sleuren om hen te arresteren. Donderdagmiddag 4 juni 1936 rond één uur zien Mommertz en *Zollasistent* Seiz bij cafe Bischoff, de van deviezensmokkel verdachte 37-jarige Hubert Lückers over de Nieuwstraat voorbij fietsen. Na een korte achtervolging wordt deze klem gezet tegen een tuinhek. Met zijn fiets voor zich, staat Lückers nu op een smal strookje Nederlands trottoir, amper een meter van de rijks-grens. Zodra hij een voet op Duitse bodem zet, is hij het haasje. Hij kan geen kant op, ingeklemd tussen Mommertz – niet in uniform en zonder dienstwapen – en de geüniformeerde en gewapende Seiz. Zij geven aan niet te zullen wijken: "Ik heb tijd zat", zegt Mommertz. Mensen stromen toe waaronder douaniers van beide zijden. Dan verschijnt de Kerkraadse rechercheur Peter Janssen die Mommertz goed kent: "Joseph, was machst du für Blödsinn?" Mommertz toont zijn pas en stelt dat hij mag staan waar hij wil. Janssen zegt dat hij niet zo kinderachtig moet doen en wil Lückers verder loodsen naar een

De hoofdingang van de Domaniale mijn. De rijksgrens loopt vlak langs dit gebouw, waarvan men gebruik heeft gemaakt door tegen de gevel een soort kast aan te brengen, die dus boven Duits gebied hangt en waarin de mijn een directe aansluiting heeft laten aanbrengen op het Duitse telefoonnet, 1925.

ruimer stukje Nederland. Mommertz belemmert dat en er volgt een worsteling waarbij ze alle drie vallen. Mommertz wil Lückers bij zijn nek over de grens slepen, terwijl Janssen aan diens benen trekt om dat te voorkomen. Lückers kan uiteindelijk ontkomen via een café en Mommertz bindt in. De fiets valt wel op Duitse gebied en wordt prompt door douanier Seiz in beslag genomen, maar later toch weer achtergelaten. Met een paar kleerscheuren en een kapotte fiets is Lückers in het veilige Nederland gebleven. De kranten schrijven uitvoerig over deze nieuwe poging tot mensenroof. Ze doen verslag van de reconstructie ter plaatse twee dagen later, in aanwezigheid van de burgemeester van Herzogenrath. Vastgesteld wordt dat het incident op Nederlandse bodem plaatsvond. De rechtbank in Maastricht start een zaak tegen Mommertz wegens mensenroof, mishandeling en vernieling. Hij wordt daarover begin juli op het gemeentehuis van Herzogenrath ondervraagd. Mommertz ontkent dat hij Lückers over de grens had willen slepen. Als dat zijn opzet was geweest, had hij dat wel gedaan voordat het volk was toegestroomd. De valpartij kwam doordat Lückers met zijn fiets tegen hem was aangelopen. Wel erkent hij de dreigende taal die hij had geuit aan het slot: "Vandaag of morgen schiet ik je kapot, ook als je maar een meter op Hollandsch grondgebied bent".²⁰ Kennelijk is ook aan Duitse zijde de maat nu vol. Mommertz wordt overgeplaatst en in rang teruggezet, bovendien krijgt hij een boete van 100 Reichsmark. De Nederlandse kranten reageren instemmend. 'Auf niemals Wiedersehen, Heer Mommerz!' zo luidt de kop van het *Limburgsch Dagblad*. De krant concludeert dat het voor een goede verstandhouding tussen de bewoners aan weerszijden van de grens het beter is dergelijke schietgrage ambtenaren "zoo ver mogelijk van onze grenspalen verwijderd te houden".²¹

Joodse vluchtelingen over de grens brengen

Het is oppassen aan de grens, zo ervaren ook twee joodse mannen: de 34-jarige Jozef Davidzoon uit Zwolle en de 35-jarige Amsterdammer Jacob de Wert. Op vrijdag 20 maart 1936 delen zij pamfletten uit in de Nieuwstraat. Davidzoon rukt een NSDAP-verkiezingsaffiche van een mast vlakbij het Gestapo-kantoor. Hij verscheurt het, ondanks waarschuwingen dat hij op Duitse bodem is: "Ik doe wat ik wil", zegt Davidzoon. Beide mannen worden opgepakt en naar Aken afgevoerd. Een maand later legt de rechter Davidzoon drie maanden celstraf op wegens vernieling met politieke motieven, zijn kompaan krijgt een week celstraf.²² Dit staat breed uitgemeten in de *Westdeutscher Beobachter* onder de kop 'Dreiste Juden' – brutale joden.²³

Het antisemitistische programma van het naziregime wordt ook geleidelijk zichtbaar in de Nieuwstraat. De vervolging van joden begint al kort na de *Machtübernahme* in '33 met boycotacties in het hele land tegen joodse winkels, bedrijven, artsen en advocaten. Naarmate de nazi's steviger in het zadel zitten, neemt de repressie toe en wordt de positie van joden uitzichtlozer. Vooral na de *Anschluss* van Oostenrijk en de massale pogroms in de *Kristallnacht* in november 1938, komt een nieuwe stroom vluchtelingen op gang. Tot mei 1940 vluchten zo'n veertigduizend joden over de Nederlandse grens. In de grensregio zoeken joden een veilig heenkomen bij familie of kennissen. Ook in Zuid-Limburg zorgen de kleine joodse gemeenschappen voor opvang. Het aantal joden in Limburg verdubbelt in de jaren dertig tot 1400.²⁴ Vertrek vindt het Duitse regime prima, want het Derde Rijk *Judenfrei* te maken is het doel. Daarom wordt *Ausbürgerung* gestimuleerd, maar wel zonder het meenemen van geld en goederen. Strakke deviezenregels belemmeren de uitvoer van geld en waardepapieren. Bovendien krijgen alle emigranten een *Reichsfluchtsteuer* opgelegd. Veel vermogende joden en ondernemers die hun zaken en bezittingen nog kunnen verkopen, zoeken hun toevlucht tot smokkelaars. Die hebben maar zelden nobele motieven en maken misbruik van de noodsituatie waarin de mensen verkeren. In die tijd is er gemakkelijk een jaarsalaris te verdienen aan een geslaagde grenspassage. Politie Kerkrade kent de notoire smokkelaars en legt hen regelmatig een gebiedsverbod op voor de Nieuwstraat en omgeving, maar dat helpt niet veel. De vele processen-verbaal in het Kerkraadse politiearchief zijn daarvan het bewijs. De Gestapo en Duitse douane zijn vooral fel op deviezensmokkel, daarentegen wijzen zij geregeld rond de grens dolende vluchtelingen de juiste weg naar Kerkrade - 'abgeschoben nach Holland'.

Processie door Nieuwstraat in 1939

Op zondagochtend 11 juni 1939 tegen elfen trekt de lange stoet van de sacramentsprocessie door Kerkrade. Deze gaat ook een stukje over Duits grondgebied door de Nieuwstraat. Daar staan zoals gebruikelijk aan beide kanten veel toeschouwers op de stoep. Duitse douaniers onder het publiek houden de boel in de gaten, de drukte is immers een prima gelegenheid om ongezien over de grens te glippen. Kerkraadse politieagenten begeleiden de processie en ook zij zijn op hun hoede voor eventuele ordeverstoringen. Agent Mathias Kaanen loopt met een collega aan de kop van de stoet als plotseeling twee vechtersbazen over straat rollen, vlakbij de afslag naar de Nederlandse Holzstraat. De potige Kaanen aarzelt niet, trekt ze uit elkaar en slaat er een in z'n gezicht. Deze valt half bewusteloos op de tramrails. Het blijkt de Duitse douanier Held in burgerkleding te zijn die een man voor controle wilde aanhouden. Collega's helpen het bloedende slachtoffer overeind en laten Kaanen weten: "Das ist doch ein Kamerad von uns!" Kaanen antwoordt: "Das habe ich nicht gewußt". De andere vechtersbaas gaat er in het tumult vandoor.

De korte schermutseling zorgt wel voor enige opschudding, maar de processie trekt gewoon verder. Dit incident krijgt een venijnig politiek staartje. Dit onrechtmatige, ruwe optreden van een Nederlandse ambtenaar op Duits grondgebied is aanleiding voor stevig diplomatiek protest vanuit Berlijn. Te verwachten na al die Nederlandse klachten over Duits optreden aan de grens. "Het is (...) niet mijn bedoeling geweest een grensincident te doen verwekken", zo rapporteert agent Kaanen nog diezelfde dag. Hij dacht juist de Duitse politie te helpen met het handhaven van de orde. "Per ongeluk heb ik een Duitse ambtenaar geraakt", zo schrijft hij, was het de ander geweest dan hadden de Duitsers het prima gevonden. Kaanen wil zelf meteen excuses gaan aanbieden aan het slachtoffer, maar politiechef Geeraedts verbiedt dat omdat hij vreest dat Kaanen dan wordt aangehouden. Geeraedts voelt de politieke gevoeligheid haarfijn aan. Hij zorgt ervoor dat zijn mannen voorlopig op Nederlandse bodem blijven en gaat direct na de processie persoonlijk naar Helds chef om zijn leedwezen te betuigen. Hij stelt voor het incident als goede burens bij te leggen, "auf gütliche Weise". De Duitse autoriteiten pakken de zaak echter grondig aan en horen een zestal getuigen. En ze stellen vragen: had de ervaren Kaanen zijn Duitse collega niet moeten herkennen? Staat hij niet bekend als 'deutschfeindlich'? Geeraedts ontvangt – collegiaal – de Duitse getuigenverklaringen en geeft zijn visie: Kaanen is niet anti-Duits en men kan hem geenszins verwijten dat hij niet alle 130 medewerkers van het *Zollamt* meteen herkent, zeker zonder uniform.

Prentbriefkaart met situaties aan de Nederlands-Duitse grens.
Datering: eind 1944

Geeraedts hoopt op een minnelijke schikking, gezien de 'steeds bestaande goede harmonie' tussen Duitse en Nederlandse ambtenaren ter plaatse.

De Duitse instanties eisen uiteindelijk excuses, een schadevergoeding en een disciplinaire straf voor de agent. De ministeries van Justitie en van Buitenlandse Zaken handelen de zaak af met de Duits gezant in Den Haag. Agent Kaanen accepteert de vastgestelde schadevergoeding van 153,94 gulden. De burge-meester en de politiechef regelen met hun collega's

uit Herzogenrath dat bij komende processies de orde op Duits grondgebied door de Duitsers zelf wordt gehandhaafd. Uiteindelijk krijgt Kaanen ook zijn bij de worsteling verloren horloge terug dat in Herzogenrath zolang als onderpand werd gehouden.²⁵

Mei 1940 en daarna

Na de mobilisatie in augustus 1939 bepalen militairen aan weerszijden het grensregime. In oktober 1939 bouwen de Duitsers een twee meter hoog hek met prikkeldraad midden op de Nieuwstraat. Voortaan geldt er een strenge grenscontrole. In veel huizen en gebouwen in Herzogenrath zijn soldaten ingekwartierd. Kerkrade merkt dat er oorlog op komst is. In mei 1940, vlak voor de inval, verzamelen Duitse invasietroepen zich in de Sport Arena. Zij krijgen daar een laatste instructie en vallen in de vroege ochtend van 10 mei Nederland binnen. Na de oorlog blijft de grensversperring in de Nieuwstraat voorlopig bestaan, maar wordt geleidelijk aan lager naarmate de relatie met onze oosterburen verbetert. Het laatste betonrandje in het wegdek uit 1968 verdwijnt uiteindelijk in de jaren '90 in het grenzenloze Europa. Het is voortaan rustig in de Nieuwstraat, de politieke turbulentie uit de roerige jaren voor 1940 is vergeten en lijkt te horen bij een ander universum.

Noten

- Gemeente Archief Kerkrade (GAK), 101 Gemeente Kerkrade, inv.nrs. 302, 304, 307: Verslagen van de toestand van de gemeente, resp. 1933, 1935 en 1939. Kerkrade telt eind 1933 38.554 inwoners, daarvan hebben 4605 de Duitse nationaliteit. Daarnaast zijn er ruim duizend statelozen, van wie velen met Duitse wortels. Andere nationaliteiten: 700 Belgen, 480 Oostenrijkers en 180 Polen. Het aantal Duitsers in heel Limburg ligt in de jaren 1930 rond de 30.000; vooral geconcentreerd in de mijnstreek. Dit aantal loopt geleidelijk terug in die jaren. In Kerkrade neemt het aantal Duitsers af naar 3625 (eind 1939) vanwege de crisis en de grote werkloosheid in Nederland, maar ook vanwege de aantrekkingskracht van de nationaalsocialistische staat in de *Heimat*.
- R.J. Herpers (red.), *Kerkrade van dorp naar stad 1816-1998* [Kerkrade 1998], 7-129.
- GAK 101 inv.nr. 2373, Personeelsdossier A. Geeraedts. Antoon M. H. Geeraedts (Venlo 1894 - Kerkrade 1975) komt in 1913 bij de politie, vanaf 1922 in Kerkrade als Inspecteur. Hij is katholiek, getrouwd en heeft vijf kinderen. Voorganger Offermans beveelt hem aan vanwege zijn kennis van de mentaliteit van de grensbevolking, zijn gezag binnen het korps en zijn 'kalm en bezadigd' optreden.
- GAK 101, inv.nr. 304, Jaarverslag 1935.
- GAK 101, inv.nr. 302, Jaarverslag 1933; waarvan 24 op last van de Grenscommissaris van Politie te Heerlen.
- Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Buitenlandse Zaken: A-dossiers, nummer toegang 2.05.03, inv.nr. 1708, Grensincidenten 1920-1940 en ook: GAK 101, inv.nr. 5231, Proces verbaalen 1933.
- Nieuwe Venlosche Courant*, 24 februari 1933.
- Limburger Koerier*, 31 juli 1933.
- Limburgsch Dagblad*, 14 juli 1933.
- Limburgsch Dagblad*, 7 november 1933 en *De Tribune*, 18 juli 1933.
- Rondschrijven minister van Justitie aan Proc.-Generaals van Justitie d.d. 4 augustus 1933; zie voor RDG: L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* [s- Gravenhage 1969-1989], Deel 2, *Neutraal* (1969), 560 e.v.
- De Zuidlimburger, anderdaags blad voor de Mijnstreek*, 14 maart en 9 mei 1933.
- Limburger Koerier*, 12 augustus 1933. De kop luidt 'INCIDENT AAN DE GRENS Politie van Herzogenrath schiet een Kerkradenaar neer'.
- GAK 101, inv.nr. 4769, Pamflet augustus 1933.
- GAK 101, inv.nr. 2512, Rapport Geeraedts aan Proc.-Generaal Den Bosch, 3 april 1934.
- Marcel Krutzen, 'Albert Potze (1898-1988), communistenleider in de Mijnstreek', in: *Het Land van Herle* 64 [2014], 13-23.
- GAK 101, inv.nr. 2323.
- De Tribune*, 1 augustus 1934, 'Nazis arresteren Hollandsche arbeiders'.
- Bundesarchiv Berlin, 58 Reichssicherheitshauptamt, Gestapo Aachen, diverse inv.nrs met Tagesberichte en Monatsberichte.
- GAK 101, inv.nr. 5234, Proces-verbaal verhoor J. Mommertz door W. Boersma te Herzogenrath, 3 juli 1936. In dit dossier bevinden zich diverse getuigenverklaringen.
- Limburgsch Dagblad*, 18 juli 1936.
- GAK 101, inv.nr. 4769.
- Westdeutscher Beobachter*, 22 april 1936.
- H. van Rens, *Vervolg in Limburg. Joden en Sinti in Nederlands-Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog* [Hilversum 2013].
- GAK 101 inv.nr. 4769, Processen-verbaal grensincidenten. Diverse rapporten, correspondentie en (Duitse) getuigenverklaringen. De voorgestelde disciplinaire straf voor Kaanen - inlevering acht vrije dagen - vond de minister van Justitie niet meer nodig.

Foto's: Collectie Gemeentearchief Kerkrade

Het bestuur van de Heerlense Middenstandsvereniging met Peter Schunck en Baron van Hövell tot Westerflief (respectievelijk 6e en 7e van links).

'Heerlen Toont': De H.E.T.O. van 1931

De Heerlense tentoonstelling voor handel en nijverheid

LIEKE BOUMANS-WILLEMS

Lieke Boumans-Willems is vormgever van dit tijdschrift en beoefenaar van lokale en regionale geschiedenis, genealogie en paleografie.

Crisis treft middenstand

In de herfst van 1930 maakt het bestuur van de R.K. Middenstandsvereniging van Heerlen plannen om in 1931 een winkelweek te organiseren.¹ Aanleiding hiervoor zijn de sterk achteruitgaande omzet en de voortdurend dalende winstcijfers als gevolg van de Grote Depressie. Deze economische crisis is veroorzaakt door de Wall Street Crash of beurscrach in oktober 1929, toen plotseling de aandelenkoersen op de beurs in New York razendsnel kelderden. Daarnaast zijn in deze tijd warenhuizen sterk in opkomst, grootwinkelbedrijven die grote hoeveelheden producten kunnen inkopen om ze vervolgens tegen lage prijzen te verkopen en daarmee de kleine winkelier overschaduwden. Bovendien zijn met name Maastricht en Aken grote concurrenten van de Heerlense middenstand. Het is daarom van belang dat de middenstanders meer met elkaar gaan samenwerken en een winkelweek lijkt hiervoor het aangewezen middel.

Het bestuur van de middenstandsvereniging stelt een commissie samen. Die moet gaan onderzoeken of het mogelijk en ook wenselijk is om een winkelweek te organiseren. Er zijn voor- en tegenstanders van het plan. Toch kiezen de commissieleden uiteindelijk unaniem voor een tentoonstelling voor handel en nijverheid in 'Heerlen, centrum der mijnstreek'. In deze tijd leeft de hele mijnstreek nog met Heerlen mee en een evenement in de stad trekt altijd veel mensen. Of het nu gaat om missiefeesten, schuttersfeesten, tentoonstellingen of een winkelweek. Het doel van de middenstandstentoonstelling is extra aandacht vestigen op de Heerlense detailhandel en daarmee de handel in Heerlen te stimuleren. Natuurlijk kent de consument de winkels wel, maar hij moet ervan worden overtuigd dat de

koopwaar van de plaatselijke winkeliers een goede prijs-kwaliteitverhouding heeft en dat het volstrekt onnodig is om zijn inkopen ergens anders te doen. Om te beginnen moeten de winkeliers zich verenigen en gezamenlijk reclame maken om de kopers te overtuigen van het belang van hun goede waar, de lage prijzen en de nette bediening. Verder moeten andere bevolkingsgroepen zoals arbeiders, ambtenaren en mensen uit de hogere kringen weer wat meer waardering krijgen voor de middenstand. Per slot van rekening vormt een welvarende middenstand de ruggegraat van de maatschappij.

Voor de middenstanders zelf is de winkelweek een goede manier om in een ongedwongen sfeer in contact te komen met het winkelend publiek en in het bijzonder met de huisvrouw, die in het algemeen wel graag etalages kijkt maar misschien schroomt om daadwerkelijk een winkel binnen te gaan. De tentoonstelling wordt ingepland voor de zomer. Winkeliers – bij voorkeur de Heerlense – kunnen zich tot en met 15 februari opgeven om een stand te huren.

De voorbereidingen

De allereerste 'Tentoonstelling voor Handel en Industrie' heeft tien jaar eerder, van 13 tot en met 31 augustus 1921 plaatsgevonden en was een succes.² Ditmaal is de middenstandsvereniging van plan om het nog grootser aan te pakken. Achter het raadhuis zullen drie houten gebouwen worden neergezet. Deze krijgen daken van hout in plaats van het gebruikelijke zeildoek en zullen plek bieden voor ruim honderd stands. Het tentoonstellings-terrein wordt gratis ter beschikking gesteld door de gemeente, die zelf ook drie stands huurt.

Werklui poseren op het tentoonstellingsterrein bij het Oosters paviljoen.

Het tarief voor de verlichting, zowel binnen als buiten, zal worden gereduceerd tot acht cent per kilowattuur. Gas wordt gratis verstrekt en water voor de halve prijs.

De werkzaamheden wat betreft elektra worden gedaan door het elektrotechnisch bureau A. Vorage en het advertentie- en reclamebureau Vandebriel verzorgt de tramreclame en de aanplakbiljetten. De Heerlense kunstenaar Eugène Quanjel (1897-1998) ontwerpt voor deze gelegenheid een kleurrijk affiche. Quanjel werkt als bouwkundige bij Staatsmijn Maurits, maar is daarnaast actief als kunstschilder, glaskunstenaar, beeldhouwer, ontwerper en architect. Hij overlijdt op 100-jarige leeftijd in Heerlen. De affiches vallen erg in de smaak. Ze worden niet alleen in de stad opgehangen, maar in het hele land en zelfs in Duitsland, van Amsterdam tot aan Düsseldorf toe. In de straten van Heerlen worden gele borden met rode pijlen geplaatst. Zij wijzen de bezoekers van buiten Heerlen de weg naar het tentoonstellingsterrein waar maar liefst meer dan 120 stands komen te staan. Het Oosters Paviljoen zal de grote blikvanger worden. De gemeente verruimt de openingstijden van de winkels, wat inhoudt dat ze tijdens de tentoonstellingsweek van acht uur 's morgens tot negen uur 's avonds geopend mogen zijn. De H.E.T.O., wat staat voor 'Heerlen Toont', is de vierde middenstandstentoonstelling en zal negen dagen duren, van 4 tot en met 12 juli.³

Twee dagen voor de opening verschijnt in de krant een advertentie: *130 schitterend ingerichte stands! Alle bedrijven in werking. Schitterend ingericht*

Constantinopel, geheel in Oostersche stijl opgebouwd. Keurig ingerichte dancing. Grootte zaal voor Cabaret. Twee groote orkesten. Iederen dag muziek en zanguitvoeringen. Iedere 5e bezoeker (ster) ontvangt een cadeau.

De stands op de H.E.T.O.

Er zijn heel wat middenstanders die een stand op de tentoonstelling hebben. Zoals gezegd staan er 100 in het gebouw. Tussen het hoofdgebouw en het Oosters paviljoen staan nog zo'n 25 stands. Als reclame voor dit evenement verschijnt er een tentoonstellingsprogramma in de vorm van een boekje, dat naast de vele advertenties ook een lijst bevat van de deelnemers met de corresponderende standnummers.⁴ De kranten publiceren eveneens zulke lijsten. Zie de bijlage.

De opening

Op zaterdagmiddag 4 juli om half vier vindt in de danszaal op het tentoonstellingsterrein de plechtige opening plaats. Deze wordt verricht door burgemeester M. van Grunsven, tevens erevoorzitter. Verder nemen een aantal sprekers het woord. Hierbij zijn ook autoriteiten aanwezig als het College van B en W, raadsleden en monseigneur Poels. Tijdens de openingsceremonie brengt Zangvereniging St. Pancratius tussen de redevoeringen door enige zangnummers ten gehore. Een uur later volgt de openstelling voor het publiek. Harmonie St. Caecilia

Bezoekers voor het Oosters Paviljoen bij de stand van Hoeve De Aar.

kondigt de opening aan door middel van een muzikale rondgang door de stad, waarna zij een concert geeft in het Oosters Paviljoen.

De tentoonstelling is dagelijks geopend van 14.00 tot 22.00 uur en 's zondags vanaf 13.00 uur. In de cabaretzaal, de dancing en het Oosters paviljoen kan men terecht tot middernacht. De entree tot zes uur 's avonds bedraagt 35 cent en kinderen tot 12 jaar krijgen reductie.

De tentoonstelling

De tentoonstellingszaal is 62 meter lang en 20 meter breed. Aan weerszijden van de middengang staat een dubbele rij stands en daarachter is nog een gang met een enkele rij stands die tegen de wanden van de zaal zijn aangebouwd. Aan de achterzijde bevindt zich het Oosters paviljoen, waar verschillende zangverenigingen en muziekkorpsen uit Heerlen en omgeving op gezette tijden een optreden verzorgen. De zaal met 100 stands is door de middenstanders smaakvol en met veel zorg ingericht. Dat geldt ook voor de tientallen stands bij de muziektent tussen het hoofdgebouw en het Oosters paviljoen.

Links van de tentoonstellingszaal staat de danszaal met daarnaast de cabaretzaal die gebruikt wordt voor variété. Dancing en cabaret zijn in aparte ruimten ondergebracht en niet, zoals gebruikelijk, in één zaal. In beide ruimten staan buffetten en in de dansruimte kan op de muziek van een orkestje worden gedanst op een aparte dansvloer.

In de grote cabaretzaal treden dagelijks artiesten op als de Rotterdamse cabaretier Paul Ostra, karikaturist en sneltekenaar Mr. Max (pseudoniem voor Willem Frederik Keppel Hesselink) en goochelaar en illusionist Professor Ben Ali-Libi (artiestennaam van Michel Velleman).⁵ Regelmatig worden er 'interessante' films vertoond over de ontginning van de oerwouden in Zuid-Afrika die Ford ten behoeve van zijn autofabrieken heeft aangekocht ...

Aan de gebouwen is feestverlichting aangebracht, waardoor het geheel in de avonduren een sprookjesachtig aanzien krijgt. Slingers van oranje lampions wijzen de weg naar de hoofdingang, waar grote lichtbakken staan die de voorgevel beschijnen. De gebouwen zijn door de firma N.V. Iffa Minimax uit Amsterdam voorzien van brandblus- en veiligheidsapparaten.

Zowel op zaterdag als op zondag wordt de H.E.T.O. doorlopend goed bezocht. Men doet er dan ook alles aan om zoveel mogelijk publiek te lokken. Elke 5de bezoeker ontvangt een 'Lekkerbekje'-honingkoek van Peijnenburg, elke 10de een grote 'Wereldkoek' van hetzelfde merk en elke 50ste een entreebewijs voor de Stadsschouwburg-bioscoop Heerlen.

Het Oosters Paviljoen

Kinderen vermaken zich met het poppenspel.

Een gezelschap amuseert zich. Op de achtergrond het Oosters Paviljoen met van links naar rechts de stands 14 t/m 21.

Ook stellen de Heerlense middenstanders geschenken beschikbaar voor de 5000ste, 7500ste, 8000ste etc. bezoeker, zoals een elektrisch komfoor, een bloemtafel of een strijkijzer.

Op zondag wordt de 5000ste bezoeker verwelkomd en zij krijgt een damesrijwiel van het merk Houtvast cadeau. De 10.000ste mag een grote taart, een fles wijn en een Hongaars kleedje in ontvangst nemen en de 15.000ste een rooktafel. Na sluitings-tijd – de tentoonstelling is geopend tot 22.00 uur – is de cabaretzaal op beide avonden overvol.

Op dinsdagmiddag 7 juli brengt Commissaris der Koningin voor de Provincie Limburg, Baron van Hövell tot Westerflier, tevens beschermheer, een officieel bezoek aan de H.E.T.O. Het is een grijze, bewolkte dag en het dreigt te gaan regenen. Daarom worden de festiviteiten binnen gehouden, in de cabaretzaal van het Oosters paviljoen waar geen stoel onbezet blijft. Er treden orkesten, zangkoren en een cabaretgezelschap op. De gouverneur krijgt vervolgens nog een rondleiding over het tentoonstellingsterrein en fotograaf Joh. Cohnen maakt in het Oosters paviljoen een groepsfoto die nog voor het vertrek van de gouverneur klaar is.

Diezelfde dag bezoekt een groep Duitse journalisten de tentoonstelling. Ook zij zijn erg onder de indruk. 's Avonds rond zeven uur ontvangt het comité van de middenstandsvereniging de voltallige Kamer van Koophandel, die evenals de gouverneur alle lof uitsprekt voor de goede organisatie van de tentoonstelling en de aankleding van de stands. Ondanks het druilerige weer is de tentoonstelling op die dag erg goed bezocht. Er zijn ondertussen al meer dan 12.000 bezoekers geweest.

Er worden 'Middaguurtjes' georganiseerd voor huisvrouwen. Zij doen immers voornamelijk de boodschappen en zijn de potentiële klanten. Tijdens zo'n uurtje, dat wordt opgeluisterd door een strijkorkestje, krijgen de dames een gratis menu aangeboden en worden ze onderhouden door een conferencier. Na afloop krijgen de vrouwen een souvenirpakket mee naar huis.

Op woensdagmiddag is er een kindermatinee met een optreden van de goochelaar Professor Ben-Ali-Libi en na afloop krijgt elk kind een verrassing. De middenstanders hebben ook individuele acties georganiseerd. Zo heeft bijvoorbeeld NV Margarine Verkoopcentrale Sanella (stand 94) een vitrine vol pakjes margarine geplaatst. Wie het juiste aantal weet te raden, wint een geldprijs. Winkeliers die geen stand op de H.E.T.O. hebben, adverteren in de kranten met kortingen en aanbiedingen tijdens de tentoonstellingsweek en proberen op die manier klanten naar hun winkel te lokken. Het Grand Hotel heeft aan de markt een vrij toegankelijke

Een kijkje in de stand van Firma A. Schunck.

tentoonstelling opgezet van de 'Duitse haard- en kachel-centrale'. Daar waar het Oosters Paviljoen en de cabaretzaal elkaar ontmoeten, daar waar de stroom van bezoekers door een grote deur in- en uitgaat, ligt 'het eldorado voor alle hongerigen': de knakworstjestent. Het is de meest bezochte plek op de H.E.T.O., vooral laat in de avond voordat men weer huiswaarts gaat. De *Limburger Koerier* publiceert op 11 juli hierover een lovend stukje met de slotzin: "Zouden wij zonder deze versterkende worstjes wel in staat zijn geweest acht dagen lang zoo onvermoeid te Heten-?"

Een daverend succes

Zondag 12 juli is de laatste dag van de H.E.T.O. en ondanks – of misschien juist dankzij? – het warme weer houdt de drukte de hele dag aan. 's Avonds

om tien uur vindt in het Oosters paviljoen met een eenvoudige plechtigheid de officiële sluiting plaats. Daarna amuseert men zich nog enige tijd in de cabaretzaal, tot er om middernacht met het oplaten van ballonnen een definitief einde komt aan de H.E.T.O. van 1931.

Er zijn in totaal ruim 26.000 bezoekers naar dit negen dagen durende evenement gekomen en Heerlen heeft zich als winkelstad weten te presenteren. Toch is het evenement niet alleen geslaagd vanwege het grote aantal bezoekers, maar vooral dankzij de voortreffelijke coöperatie van de Heerlense middenstanders. Een bijkomend voordeel is dat zij door dit gebeuren ook een nauwere samenwerking met de gemeente tot stand hebben gebracht. De organisatie, winkeliers en bezoekers zijn het over één ding eens: de H.E.T.O. is in alle opzichten een grandioos succes geweest.

De stands van de H.E.T.O. van 1931

- 1 *G. Tummers en Zn*, Stationstraat 48, Heerlen (meubelmagazijn)
- 2 *Düsseldorfer Mosterdfabriek Otto Frenzel*, depot Putstraat 15, Sittard (Löwensenf mosterd)
- 3 *G. Hansen*, Geleenstraat 7, Heerlen (slagerij)
- 4 *Magazijn 'De Duif'*, Saroleastraat 44, Heerlen en Nieuwstraat 62, Hoensbroek (babykleding en -artikelen als wiegen en ledikanten)
- 5 Idem
- 6 *Firma E. Van Vliet*, van Breestraat 185, Amsterdam
- 7 Idem (Kathreiner Malz Kaffee)
- 8 *P.P.A. Begas*, Saroleastraat 5, Heerlen (afdelingen radio en elektriciteit: grammofoons, stofzuigers wasmachines etc.)
- 9 Idem
- 10 *G. Tummers en Zn*, Stationstraat 48, Heerlen (meubelmagazijn)
- 11 -
- 12 *Gebr. Oppenheimer*, 2e Walstraat 118, Nijmegen (kwasten en borstels voor schilders, winkeliers, industrie en wegenbouw)
- 13 *Gebr. Hamers*, Sittarderweg 173, Heerlen en Markt 12, Heerlerheide (rijwielen en rijwieleronderdelen)
- 14 *NV Limburgsche rijwiel- en motorindustrie*, Wilhelminasingel 10, Roermond (vleessnijmachines, snelwegers)
- 15 *NV R. Buisman*, Zwartsluis (busjes Buisman gebrande suikerpoeder, smaakmaker voor koffie)
- 16 *Joh. B. Scholten*, Brouwersgracht 288, Amsterdam (meelproducten als zelfrijzend bakmeel en Custa poeder)
- 17 *Alphonse Tissen*, Laanderstraat 6, Heerlen (slijterij)
- 18 *Limburger Koerier*
- 19 *H.H. Bindels*, Rijksweg 434, Nijswiller, als hoofdvertegenwoordiger van Homburg's Puddingfabrieken in Zaandam en Olida Vleeschwarenfabriek
- 20 *Gebr. Hamers*, Sittarderweg 173, Heerlen en Markt 12, Heerlerheide (rijwielen en rijwieleronderdelen)
- 21 *Scheefhals*, Kloosterkoolhof, Heerlen, als vertegenwoordiger van NV Maatschappij De Betuwe in Tiel (jam, vruchten in blik en glas, siropen, appelmoes etc.)
- 22 *H. Dubois*, Wilhelminasingel, Maastricht (schrijf-, druk-, reken- en telmachines)
- 23 *Woldring & Idema*, Brugstraat 26, Groningen (likeurstokerij en groothandel in wijnen, vruchtenwijnen en advocaat)
- 24 *A. Vorage*, Stationstraat 36, Heerlen, elektrotechnisch installatiebureau (wasmachines, strijkwalsen, fornuizen, aanleg van verlichting, telefoon, radio-installaties etc.)
- 25 Idem
- 26 *NV Koffie Hag Mij*, Prinsengracht 299-301, Amsterdam
- 27 Idem (Koffie Hag, koffiefilters, -kannen en -molens)
- 28 *Alphonse Tissen*, Laanderstraat 6, Heerlen (slijterij)
- 29 *NV E. Ostermann & Co*, Keizersgracht, Amsterdam (wasmiddelen Persil en Henco, schoonmaakartikelen)
- 30 Idem
- 31 Idem
- 32 *NV Corn Products Company*, Prins Hendrikkade 68, Amsterdam (Durea maïzena, Kingford custard etc.)
- 33 Idem
- 34 *Inhama NV*, Kloveniersburgwal 133, Amsterdam (producten als bak- en puddingpoeder van het merk Dr. Oetker)
- 35 *Vossen en Zn*, Akerstraat 13, Heerlen (fornuizen, kachels, haarden en wasmachines)
- 36 Idem
- 37 *Hollman-De Beaumont*, Keizer Karelplein 10, Maastricht (schrijf- en drukmachines)
- 38 *Houben-Vestjens*, Stationstraat 27, Heerlen en Akerstraat 164, Hoensbroek (Houtvest rijwielen en onderdelen)
- 39 *Van Zandvoort*, Willemstraat 19, Heerlen en Rumpen-Brunssum (elektrotechnisch bureau, elektrische artikelen)
- 40 *Nacht- en Theelichtenfabriek 'Alpengloeï'*, Schijndel (NB) (nachtlampjes, thee- en devotielichtjes)
- 41 *NV Handelsmaatschappij Hennig & Co*, Den Haag (reinigingsproducten en poetsmiddelen)
- 42 *Van Zandvoort*, Willemstraat 19, Heerlen en Rumpen-Brunssum (elektrotechnische artikelen)
- 43 *Houben-Vestjens*, Stationstraat 27, Heerlen en Akerstraat 164, Hoensbroek (rijwielen en onderdelen)
- 44 *Firma Stacke*, Wilhelmstraße 8, Aken (D) (brandkasten, stalen rekken en schrijfbureau's etc.)
- 45 *F. Massaro en G. Rosa*, Grasbroekerweg 37-39, Heerlen (tegels, mozaïekwerk en lambrizeringen)
- 46 *Vossen en Zn*, Akerstraat 13, Heerlen (fornuizen, haarden en wasmachines)
- 47 *Foto Atelier Job. Cohnen Jr.*, Oranje Nassaustraat 17, Heerlen (exposeert een volledig elektrisch atelier met donkere kamer voor het demonstreren en ontwikkelen van platen en films, afdrukken en diverse vergrotingstoestellen)
- 48 *Firma M. Saelmans*, Nobelstraat 16, Heerlen (magneetrijwielen, onderdelen en banden)
- 49 *Firma Stacke*, Wilhelmstraße 8, Aken (D) (brandkasten, stalen rekken en schrijfbureau's)
- 50 *Firma Leyser & Hermans*, Akerstraat 49, Heerlen en Grote Staat 63, Maastricht (piano's, vleugels en orgels)
- 51 Idem
- 52 *Jos. Wenders*, Saroleastraat 26, Heerlen (lederwaren, bijouterieën, reisartikelen en koffers, galanterieën)
- 53 Idem
- 54 *Firma Van Zandvoort*, Akerstraat, Heerlen (tabak, sigaren, sigaretten, pijpen)
- 55 Idem
- 56 *J.H. Savelsberg en Zn*, Akerstraat 72, Heerlen (radio's, lampen, koffiemolens, stofzuigers etc.)
- 57 Idem
- 58 *Foto Atelier Job. Cohnen Jr.*, Oranje Nassaustraat 17, Heerlen (foto- en filmapparatuur)
- 59 *NV Pinda-maatschappij*, 2e Nieuwstraat 47, Hilversum (pindakaas, bijenhoning, gember, zoute pinda's in busjes)
- 60 *Tricotage-atelier 'Treebeek'*, Treebeek-Heerlen (naai-, brei- en lochmachines)
- 61 Idem
- 62 *Maggi-fabrieken*, Haarlemmerweg 317, Amsterdam (Maggi-producten als bouillonblokjes, soeptabletten, Maggi-aroma)
- 63 Idem
- 64 *Firma G. Finken*, Saroleastraat 46, Heerlen (dameshandwerk, kussens, truien, jurken etc.)
- 65 *Technisch Bureau Ramakers*, Willemstraat 91, Heerlen (centrale verwarmingsapparaten, radiatoren, sanitaire inrichtingen)
- 66 *NV Velo Waschmaschine Maatschappij* in Barendrecht, filialen Geleenstraat 41, Heerlen, Einderstraat 73 Kerkrade en Molenbeekstraat 5, Sittard (wasmachines en wringers)
- 67 *Medikus-vennootschap W. Schröder*, Gravenstraat 10, Heerlerheide (Medikus: een elektrisch massageapparaat om ziekten te genezen)
- 68 *P.P.A. Begas*, Saroleastraat 5, Heerlen (Kitchenkook gasfornuizen en wasmachines)
- 69 *K. Hobbie-Weyenberg*, Dautzenbergstraat 6, Heerlen (bontjassen)
- 70 *Gemeente Heerlen*, Gemeentebedrijven, Gringelstraat 4, Heerlen
- 71 Idem (overzicht van het Waterleidingsbedrijf 1908-1930, Elektriciteitsbedrijf 1910-1930, Gasbedrijf 1927-1930, Autobussenbedrijf 1924-1930).
- 72 *De Erven H. Hennen-Lintzen*, Schinkelstraat 37, Heerlen, vertegenwoordigen NV Levers Zeep Maatschappij in Vlaardingen (Sunlight- en Lux-zeep, Vim reinigingsmiddel etc.)
- 73 Idem

- 74 *Karel Kremers*, Gasthuisstraat, Tegelen, alleenverkoper voor de provincie Limburg van D.K.W.-koelkasten van de firma Zschopauer Motorenwerke J.S. Rasmussen AG in Scharfenstein
 - 75 Idem
 - 76 *Technisch Bureau Ramakers*, Willemstraat 91, Heerlen (centrale verwarmingsapparaten, radiatoren etc.)
 - 77 *Elektro Vossen*, Schinkelstraat 37b, Heerlen
 - 78 Idem
 - 79 *Nutricia Maatschappij*, Molenweg B 24, Zoetermeer (kindermeel en babyvoeding)
 - 80 Idem
 - 81 *Garage 'Mercurius'*, Schinkelstraat 61, Heerlen (Willys-auto's en auto-onderdelen)
 - 82 Idem
 - 83 *Gemeente Heerlen*, Openbare Werken
 - 84 *Jules Geelen*, Houthemerweg 20, Valkenburg (artikelen voor bierhandelaren en limonadefabrikanten, biljarts en café-inventarissen)
 - 85 *De Erven H. Hennen-Lintzen*, Schinkelstraat 37, Heerlen, vertegenwoordigen de Erven Wed. J. van Nelle uit Rotterdam (koffie, thee, tabak)
 - 86 Idem
 - 87 *Firma Ignac Klein*, Eindhoven (Hongaarse kunstnijverheid zoals kleedjes en broderies)
 - 88 *Firma J. Vijgen*, Sittarderweg, Heerlen (vertegenwoordiger van Thermal Sprudel uit Bad-Aachen, schenkt gratis mineraalwater)
 - 89 *Corn. Koster*, Akerstraat 42, Heerlen ('artistieke' bloemwerken, kransen en een bloemen- en plantentuin)
 - 90 *Autogarage P.J. Sonnenschein*, Heerlerbaan 44, Heerlen (expositie van autobanden van Dunlop en Shell-oliën)
 - 91 *Firma Jean Honé*, Geleenstraat 72, Heerlen (slaap- en woonkamers, keukens, woninginrichting)
 - 92 *Nationaal Kasregister*, filiaal Maastricht (kasregisters en kassa's)
 - 93 Idem
 - 94 *De Erven H. Hennen-Lintzen*, Schinkelstraat 37, Heerlen, vertegenwoordigen NV Margarine Verkoopcentrale Sanella, Rotterdam en Maastricht
 - 95 Idem
 - 96 Idem
 - 97 Idem
 - 98 *Gebr. Behle*, Oranje Nassaustraat 23, Heerlen (lichtdruk-inrichting, kantoorbenodigheden)
 - 99 *Firma Jean Honé*, Geleenstraat 72, Heerlen (slaap- en woonkamers, keukens, woninginrichting)
 - 100 Idem
- Paviljoen:
- 1 *Hoeve De Aar*, Welterlaan, Heerlen (zuivelproducten, schenkt melk voor 7½ cent per glas)
 - 2 *Kantoor Bedrijf Centrale*, Apendans 2a, Den Haag (Rotarydrukmachines)
 - 3 *Koninklijke Stearine-Kaarsenfabriek 'Gouda' (kaarsen, nachtlampen)*
 - 4 *Singer Naaimachine Maatschappij*, Saroleastraat 43, Heerlen en Maastricht (naaimachines)
 - 5 Idem
 - 6 *NV Cuno Schlemper*, Spoorlaan 3, Roermond (reinigingsmiddelen)
 - 7 *George Mennicken*, Robenstraße 20, Aken (fabriek van vitrines- en winkelinrichtingen)
 - 8 *Firma A. Schunck*, Kerkplein 12 en Bongerd 16, Heerlen (cocoslopers, matten en tapijten)
 - 9 Idem
 - 10 Idem
 - 11 Idem
 - 12 *Vogel*, uit Valkenburg, als vertegenwoordiger van Van Berckels Patent in Rotterdam (vlees- en kaassnijmachines, snelwegers)
 - 13 *Jos. Wenders*, Saroleastraat 26, Heerlen (auto-, kast- en coupékoffers)
 - 14 *Garage Edmond Timmers*, Geerstraat 34, Heerlen (nieuwste modellen cylinders-automobielen van het merk Nash)
 - 15 Idem
 - 16 Idem
 - 17 Idem
 - 18 *Garage Wieleman*, Benzenraderweg 1, Heerlen (officiële Ford-dealer)
 - 19 Idem
 - 19a *Firma Claessen-Schreurs*, Willemstraat 6, Heerlen (de nieuwste Parijzer dames- en kinderhoeden)
 - 20 *'De Meikers'*, Emmaplein 19, Heerlen (fruit – en dan vooral Fyffesbananen –, chocolade en suikerwerken)
 - 21 *Jac. Wouters-Sanders*, Dautzenbergstraat 7, Heerlen (kaas- en vishandel)
 - 22 *Jos. Kohlen*, Schaesbergerweg, Heerlen (ijsfabriek)
 - 23 *Nederlandsche Vereniging van R.K. Handels Reizigers 'St. Christoffel', afdeling Heerlen* (weldadigheidsstand, touwtrekken en andere spelen)
 - 24 *Mej. Roijen*, Den Haag (poppenspel)
 - 25 *Santosfonds* (liefdadigheidsstand)
- Buitenstand:
- Tegenover de tentoonstelling exposeert *Garage Mercurius* nog 'Willy's' luxe- en vrachtwagens, 'Diamond' vrachtwagens en 'Studebaker' automobielen.

Noten

- 1 Dit artikel is gebaseerd op voornamelijk de volgende berichten in: *Limburgsch Dagblad*, 7 en 8 januari, 23 mei, 23 juni, 2 t/m 4, 6 t/m 11 en 13 juli 1931; *Limburger Koerier*, 9 en 23 maart, 27 april, 17 juni, 13 en 23 augustus 1921; 13 februari, 2 mei, 2, 4, 18, 24 en 25 juni, 2 t/m 4, 6, 7, 9 t/m 11 en 13 juli 1931; en J. Wenders, *H.E.T.O.: Tentoonstelling voor handel en nijverheid te Heerlen, 4-12 juli 1931* R.K. Middenstandsvereniging Heerlen [Heerlen 1931]; *Aachener Adreßbuch* 1931 (<http://digitale-sammlungen.ulb.uni-bonn.de>).
- 2 *Eerste Heerlensche tentoonstelling voor handel en industrie georganiseerd door den RK Middenstand* 13-31 augustus 1921 [Heerlen 1921]; *Limburgsch Dagblad*, 16 juni en 17 augustus 1921.
- 3 Voorzitter van het H.E.T.O.-comité, Jos. Wenders, geeft min of meer in zijn aankondiging 'We zijn er' en 'H.E.T.O.' deze verklaring van de 'afkorting', *Limburgsch Dagblad*, 2 juli 1931, respectievelijk *Limburger Koerier*, 3 juli 1931. De drie vorige tentoonstellingen voor handel en nijverheid hebben plaatsgevonden in 1921, 1923 en 1927.
- 4 *H.E.T.O.: Tentoonstelling voor handel en nijverheid te Heerlen, 4-12 juli 1931* R.K. Middenstandsvereniging Heerlen [Heerlen 1931].
- 5 De joodse Velleman zou in 1943 samen met zijn vrouw en dochter tijdens een razzia in Amsterdam worden opgepakt en via kamp Westerbork naar Sobibor in Polen gebracht waar ze alle drie werden vermoord. Velleman's zoon was op het moment van de razzia niet thuis en kon gewaarschuwd worden. Hij heeft de oorlog overleefd.

Foto's: Beeldbank Rijkshy, collectie Cohnen.

HENRI PETERS

Henri Peters is amateu­rhistoricus en bestuurslid van de Heemkunde­vereniging Hoensbroek.

Hoensbroekse pianobouwers in Parijs

De industriële revolutie was in de eerste helft van de 19^e eeuw op haar hoogtepunt. Voor de gegoede burgers zijn het hoogtijdagen. Engeland, Frankrijk, het verenigde Duitsland en de VS zetten de toon. De piano was in die tijd het populairste muziekinstrument. Bovendien was de piano in die preutse tijd een van de zeldzame instrumenten dat een jong meisje mocht bespelen zonder schande over zichzelf af te roepen. De viool was te sensueel, een cello tussen de knieën was uitgesloten en van het bespelen van blaasinstrumenten kon al helemaal geen sprake zijn.² In 1785 waren er ongeveer 25 pianofabrikanten in Parijs, in 1848 waren er 193 en werkten er ca. 3000 mensen in deze industrie. De beste piano's werden gebouwd in Londen, Wenen en Parijs. De Parijse fabrikanten gebruikten de toen superieur geachte Engelse piano's veelal als voorbeeld en voegden er hun eigen ideeën en technieken aan toe. De beste Parijse pianobouwers waren in die tijd Erard, Pleyel en Pape. Rond 1800 was de gemiddelde prijs van een piano 400-1000 frank.³

Weinig bekend is dat vier "Breuker Jønge" in de 18^e en 19^e eeuw in Parijs een pianofabriek hadden. Dat zijn Leonard Sijtermans, Herman en Joseph Vijgen en Gerard Moonen.

Leonard Sijtermans en zijn opvolgers

In 1780, negen jaar vóór het begin van de Franse Revolutie vertrok een avontuurlijke 17-jarige Hoensbroekenaar naar Parijs om daar een toekomst op te bouwen.⁴ Zijn naam was Jean Léonard (Joannes Leonardus) Sijtermans, gedoopt te Hoensbroek op 7 oktober 1763. Zijn ouders waren Joannes Sijtermans en Joanna Peters.⁵ Hij ging aan de slag bij pianofabrikant Fessard in de Rue Perdue no. 3. Reeds na vijf jaren, in 1785, begon hij zijn eigen

atelier onder de naam 'Léonard Sijtermans' op het adres Enclos du Temple à la Rotonde. Daarna had hij tot aan zijn dood op 12 juni 1821 zijn atelier op verschillende adressen.⁶ Hij werd begraven op het beroemde kerkhof Père Lachaise in Parijs.⁷

De bekende Britse pianorestaurateur Michael Cole heeft onlangs een piano van Léonard Systemans (de ij en y werden voortdurend door elkaar gebruikt, ook op de logo's!) gerestaureerd en schrijft hierover het volgende: *Wat mij het meest verwonderde was het design en vakmanschap. Als iemand het naambordje verwisseld zou hebben voor dat van Erard, zou ik er geen vragen bij gesteld hebben. In feite zou ik denken dat het een van de betere piano's van Erard zou zijn. Het interieur en design zijn exact hetzelfde. Ook het toetsenbord heeft dezelfde sterke constructie en lay-out. Het is mij een raadsel waarom ik deze fabrikant niet kende en dat hij niet voorkomt in de Martha Clinkscale database.*⁸

Léonard Systemans huwde Jeanne Forgeot. Zij kregen acht kinderen: François (1791), Jean-Phillipe (1792), Michel-Armand (?), Rosalie-Marguerite (1796), Caroline (1797), Catharina Alexandrine (?), Elisabeth (1804) en Hermann (1807).⁹ De link met Hoensbroek wordt bevestigd in een akte van notaris Cremers te Hoensbroek van 18 mei 1825 waarin staat: *Door Philip Sijtermans, Carolina Sijtermans, huisvrouw van Constantinus Leonardus Nounckel [Nounckèle], Catharina Alexandrina Sijtermans, huisvrouw van Frederik Lemonnier, Franciscus [François] Systemans, deze laatste zoo in eigen naam als in kwaliteit van voogd over Hermanus [Hermann] Sijtermans, Lodevicus Forgeot in kwaliteit van toeziende voogd over voornoemde minderjarige en Edme Hubert Felix en zijne huisvrouw Elisabeth Sijtermans, wonende te*

Een piano van Leonard Sijstermans. Foto: Michael Cole, pianorestaurateur in Cheltenham (GB)

Parijs, van twee banderen [bunders], 58 vierkante roeden, 20 dito ellen akker- en weiland te Hoensbroek in behoeve Pieter Leonard Moonen aldaar voor f. 730,- Ned(erlands) boven eene rente van een schepel, 4 koppen, 4 maatjes rogge 's jaars.

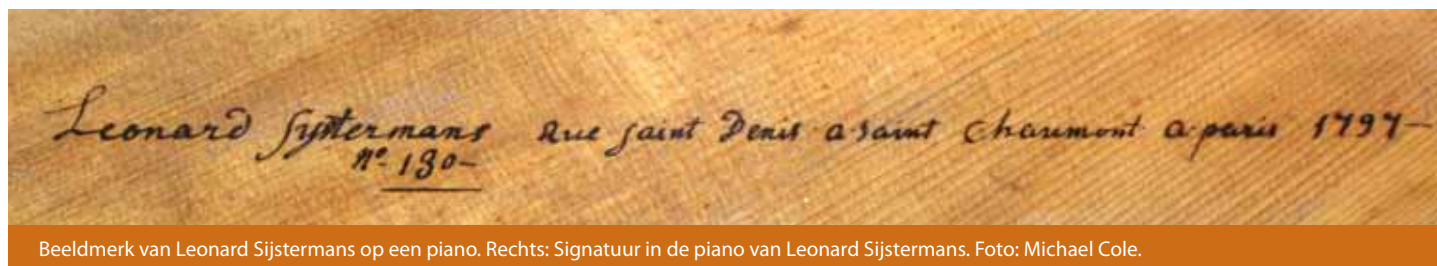
In de 19e eeuw stichtte de familie Sijstermans in Parijs een heuse dynastie van pianofabrikanten. Hieronder een opsomming van de fabrikanten, zoons en kleinzons van Léonard, met de naam Sijstermans (Systemans). De firmanamen zoals ze waren ingeschreven zijn dik gedrukt.

Na de dood van hun vader Léonard in 1821 gingen de twee oudste kinderen, François en Jean-Phillippe verder onder 's-vaders naam '**Léonard Systemans**', maar fabriceerden later ook onder de naam '**Systemans-Frères**'. Uit een stuk in de Franse archieven blijkt dat de erfenis pas jaren later geregeld werd.¹⁰ Er was waarschijnlijk onderlinge rivaliteit over de opvolging als directeur. Tussen de jaren 1823-1836 hadden ze geregeld geadverteerd in gespecialiseerde muziekbladen. Pas na 1839 ging ieder zijn eigen weg. François ging tot 1847 alleen verder met '**Systemans-Frères**'. Vanaf 1845 hadden ze nog een tweede adres namelijk aan de Rue Meslay. Na 1847 stopt de inschrijving.¹¹

François begon na zijn periode bij '**Systemans Frères**' in 1848 een eigen pianofabriek op de Boule-

vard Saint-Martin onder de naam '**Systemans Aîné**'. In 1852 was er een tweede adres in de Rue Meslay. Hij produceerde tot 1862.¹² De kinderen van François zetten de firma zeker tot 1888 voort onder de naam '**Systemans Fils Aîné & Cie**', echter op een ander adres. Ze produceerden piano's en verkochten gebruikte piano's.¹³

Jean Philippe, de jongere broer van François, was gehuwd met Victoire Letailleur. Hij begon het bedrijf rond 1839. Hij fuseerde later met de pianobouwer Hermann, waar zijn neef Joseph Vijgen contre-maître was. Ze werkten onder de naam '**Hermann et Systemans**'. Tijdens de Exposition Nationale de Paris 1844 behaalden ze een '*Citation Favorable*' met hun '**Piano droite**': een 'verticale' piano waarbij de snaren verticaal gerangschikt zijn in plaats van horizontaal, zoals dat bij een vleugel het geval is. Merkwaardig is dat ze sinds 1870 vermeld werden als '**Systemans & Hermann**'.¹⁴ Michel-Armand gehuwd met Marie Pauline Vincent, begon in 1821 met pianofabrikant Coppini een firma met de naam '**Systemans & Coppini**'. Ze hadden een aparte verkoophal in de Rue Meslay. De fabriek was in de Rue Notre Dame de Nazareth. Ze waren sociaal betrokken bij hun stad. Op 18 mei 1839 organiseerden ze een instrumentaal en vocaal concert in het gemeentehuis van Parijs voor

Beeldmerk van Leonard Sijstermans op een piano. Rechts: Signatuur in de piano van Leonard Sijstermans. Foto: Michael Cole.

Tabel 1. Adressen in Parijs van de pianobouwers uit de Systemans-dynastie

Bron: Zie noten in de tekst. De straatnamen zijn geschreven volgens de spelling in Google Maps.

Namen	Achtereenvolgende adressen	Periode
Léonard Sijstermans	Enclos du Temple à la Rotonde*	1785-1797
	Rue Saint-Denis 18 (onder naam Sisterman!)	1797-1817
	Rue Notre Dame de Nazareth 26	1817-1821
Léonard Systemans, later: Systemans-Frères	Rue Notre Dame de Nazareth 26-28	1821-1847
	Rue Notre Dame de Nazareth 30	1836-1839
	Rue Meslay 21	1845-1847
Systemans Aîné	Boulevard Saint-Martin 47	1848-1850
	Boulevard Saint-Martin 57	1850-1862
	Rue Meslay 50-52 (nevenvestiging)	1852-1862
Systemans Fils Aîné & Cie	Rue du Faubourg Poissonnière 4	1862-1888
Jean-Phillipe Systemans	Boulevard Saint-Martin 1	1839-1844
	Rue du Faubourg Poissonnière 8	1844
Hermann et Systemans	Rue du Faubourg Poissonnière 8	1844-1859
	Rue du Faubourg Poissonnière 15	1859- (onbekend)
	Rue du Faubourg Poissonnière 47	(onbekend)-1870
Systemans & Hermann (1870)	Rue Château d'Eau 42	1870-1873
	Rue Château d'Eau 28	1873-1886
Systemans & Coppini	Rue Notre Dame de Nazareth 28	1821-1876
	Rue Meslay 21 (verkoop)	1821-1839
	Rue Meslay 48-50 (verkoop)	1859-1876
Systemans Jeune	Rue de la Fontaine au Roi 21	1844- (onbekend)
	Rue du Faubourg Poissonnière 8	(onbekend)
	Rue du Faubourg Poissonnière 20	(onbekend)-1854
	Rue du Faubourg Poissonnière 75	1854-1859
	Boulevard Saint-Martin 15	1859-1862
Petitclerc Ch. & Systemans A.	Rue du Faubourg Poissonnière 75	1862- (onbekend)
	Rue du Faubourg Poissonnière 79	(onbekend)- 1878
Systemans A.	Rue du Faubourg Poissonnière 79	1878-1897
Systemans Jeanne	Rue du Faubourg Poissonnière 4-6	1897- (onbekend)
Hermann Systemans	Rue Château d'Eau 42	1844-1878
	Rue Château d'Eau 28	1878-1886
Systemans	Rue (des Écuries) d'Artois 3	1848-1850
Systemans C.	Rue du Faubourg Poissonnière 36	1848-1909
Bouillon & Systemans	Rue du Faubourg Poissonnière 4	Ca.1852 – 1877
Systemans (Hilaire)	Rue Saint-Martin 345	(1859)

* Enclos du Temple: een fort dat de Tempeliers in de 12de eeuw hebben gebouwd op zes hectare grond rond het gemeentehuis in het huidige 3e arrondissement. Het was een soort stad in een stad. Het complex omvatte een aantal gebouwen, waaronder een kerk, twee torens en een rotunda.

de armen, 'au bénéfice des pauvres'. Ze bouwden piano's en verkochten een breed assortiment aan muziekinstrumenten. Tevens kochten ze oude piano's op die zij restaureerden.¹⁵ Michel-Armand en Marie Pauline hadden een zoon Louis Philippe, die gehuwd was met Amélie Delavier. Louis Philippe startte in 1844 de firma 'Systemans Jeune' aan de Rue de la Fontaine au Roi. Tot de fusie in 1862 verhuisde het bedrijf enkele malen.¹⁶ In dat jaar fuseert Michel-Armand met Petitclerc, een andere pianobouwer uit Parijs. 'Petitclerc Ch. & Systemans A.' werd opgericht.¹⁷ In 1878 gingen Louis Philippe en Amélie uit elkaar. Na de scheiding zette Amélie de zaak voort met dochter Jeanne onder de naam 'Systemans A.'.¹⁸ Vanaf 1897 heet de zaak na een verhuizing 'Systemans Jeanne'.¹⁹

De jongste zoon van Léonard, **Hermann Systemans**, begon in 1844 een pianofabriek in de Rue Château d'Eau. Daar stond ook 'Systemans & Hermann' ingeschreven. Het is helaas niet duidelijk onder welke firmanaam hij gewerkt heeft. Hij stond ingeschreven tot 1886. Hermann Systemans was tevens pianoleraar.²⁰

In de *Almanach du Commerce de Paris* komen we nog twee firmanamen tegen. In 1859 'Systemans' van Hilaire-Alexandre Systemans, een zoon van Caroline Systemans. Hij was gehuwd met Marie-Hyacinthe Dumans.²¹ Eerder in 1848 wordt een 'Systemans' genoemd die is gevestigd in de Rue des Écuries d'Artois. Beide bedrijven staan ingeschreven als *facteur de piano*. Helaas is er over deze twee verder niets gevonden.²²

Vanaf een onbekende datum tot 1877 was er de firma 'Bouillon & Systemans' op de Rue du Faubourg Poissonnière. Deze produceerde en restaureerde piano's. Ook verkochten ze er een breed assortiment aan andere muziekinstrumenten. Op 20 februari 1877 werd de firma opgeheven.²³

Verder bestond van 1848 tot zeker 1909 het bedrijf 'Systemans C.' aan de Rue du Faubourg Poissonnière, fabrikant en handelaar in piano's.²⁴ Hoeveel piano's de familie Systemans geproduceerd heeft, is niet meer te achterhalen. Iedere piano had een

productienummer. Hieruit blijkt dat het er duizenden geweest moeten zijn. Uit de diverse adressen blijkt dat de verschillende fabrikanten uit de familie Systemans soms samen op één adres werkten. Overigens heeft deze familie meerdere bekende Parijzenaars geleverd: *Charles Hermann Systemans*, een kleinkind van Léonard was directeur van 'La Compagnie de Chemin des Fers de Paris'. In 1907 werd hij benoemd tot Ridder en in 1923 tot 'Officier de la Légion d'Honneur', de op drie na hoogste Franse onderscheiding. *Alfred Systemans*, eveneens een kleinkind van Léonard, was een zeer bekende componist-tekstdschrijver. *Alex Cretey Systemans* was een wereldberoemde fotograaf die mondiaal exposeerde. De piano's van Systemans bevinden zich in diverse collecties over heel de wereld: Australië, Italië, Nederland, Frankrijk, Zwitserland en Duitsland.²⁵

De pianobouwers Herman en Joseph Vijgen

Herman Vijgen (in de Franse archieven altijd genoemd als Vygen) werd gedoopt in Hoensbroek op 6 maart 1784 als jongste zoon van Thomas Vijgen, afkomstig van de Schandelmolen in Heerlen en Anna Sijstermans. De familie van Anna had een boerderij op de Koumen in Hoensbroek.²⁶ Anna was een zus van de eerder genoemde Leonard Sijstermans. Herman trok evenals zijn oom naar Parijs. Hier ging hij werken als mecanicien bij pianobouwer Grue aan de Place de la Madeleine, waar hij al snel de leiding over de fabriek kreeg. Zijn vakmanschap werd bevestigd door een artikel in het dagblad *La Presse* op 7 februari 1844 waarin onder meer het volgende geschreven staat: *Het probleem van zingen bij pianomuziek is het schokkerige geluid van de piano die de stem bijna verplettert. Een ervaren Nederlandse mecanicien, Hermann Vygen, die de fabriek van het huis Grue leidt, heeft een eenvoudige manier gevonden om dit probleem te verhelpen.* Het betrof een speciale manier om de lucht langs de snaren te leiden. Herman trouwde op 24 april 1819 met Jeanne Eléonore Duval in Parijs. Het echtpaar kreeg drie kinderen: Hermann Eugène in 1822, Louis Philippe Jules in 1829 en Caroline Eugénie Marie in 1832. In 1830 begon hij zijn eigen atelier, 'Herman Vijgen'. Herman overleed in 1857. Zijn vrouw zette de zaak voort tot 1860. Hij won enkele prestigieuze prijzen: Parijs 1844 Exposition de Produits de Beaux-Arts et de l'Industrie; Médaille de bronze; Parijs 1849 Rapport du Jury Central sur les Produits de l'Agriculture et de l'Industrie, 2e prix; Parijs 1849 Exposition de Paris, Médaille bronze; en Toulouse Exposition 1850, Citation Favorable.²⁷ Zijn piano's zijn te bewonderen in het Museum

Lascaris in Nice en in het museum Bernard d'Agisci in Niort, Frankrijk. In 1854 werd zijn oudste zoon, Hermann Eugène (1822-1902), medefirmant. Hij huwde Lucienne Virginie Kraft in Parijs. De fabriek was toentertijd gevestigd in de Rue des Gardes à la Villette. Verkoop gebeurde elders in de stad. De naam werd gewijzigd in 'Herman Vygen Père et Fils'.²⁸ Met hun 'Piano droit Grand Modèle' behaalden ze in Parijs in 1855 een *Citation Favorable*.²⁹ In 1858 wordt 'Joseph Vygen' als pianofabrikant genoemd. Joseph was een neef van Herman Vijgen. Hubert Joseph Vijgen werd geboren in Hoensbroek op 4 mei 1823. Zijn vader was Jan Pieter Vijgen die was gehuwd met Catharina Josepha Schils.³⁰ Joseph ging naar Parijs, begon bij pianofabrikant Hermann en werkte zich al snel op tot voorman. In 1856 trouwde hij met Zoé Leferme en in 1858 begon hij voor eigen rekening te werken.³¹ Hij werd echter failliet verklaard op 31 juli 1868.³² Kennelijk was hij opnieuw begonnen, want hij stond van 1870 tot zeker 1874 opnieuw ingeschreven als *facteur de pianos, Rue Oberkampf, 11e arr.* bij de KvK van Parijs.³³ Zijn band met Hoensbroek bleef. 'J. Vijgen, pianofabrikant' was in 1859 intekenaar voor het boek *Het Markgraafschap Hoensbroeck* van Eg. Slanghen.

Een zoon van Herman Vygen, genaamd Louis Philippe Jules, gehuwd met Clarisse Antoinette Corbeil was *chef d'atelier* en later opvolger van de harmonium- en orgelbouwer Alexander Grue in Parijs. In 1855 begon hij een eigen atelier onder de

naam "Vijgen Jeune".³⁴ Hij produceerde piano's, harmoniums en orgels voor 'Chapelles, églises et salons'.

Later verhuisde hij naar de Rue Pierre Ginier waar hij met zijn ongehuwde zoon Julien Joseph die slechts 22 jaar werd, verder ging met de productie tot zeker 1907.³⁵ Van 1907 tot 1909 stond de firma ingeschreven onder de naam 'Vygen-Valois Jeanne'.³⁶ Bij hen kon men piano's inruilen, ze deden reparaties en verhuurden instrumenten.

Gerard Moonen

De vierde *facteur de pianos* uit Hoensbroek was Gerard Nicolaas Moonen, geboren in Hoensbroek op 27 juni 1816.³⁷ Hij trok al jong naar Parijs en trouwde daar op 18 mei 1841 met Catherine Louise Schreck. Zijn ouders waren Pierre Leonard Moonen en Marie Catharina Vijgen, die ook op de Koumen woonden. De laatste was een zus van de eerdergenoemde Joseph Vijgen. Gerard woonde tot 1845 vlak bij zijn oom in de Rue Neuve Saint-Martin. Gerard woonde op no. 19, Joseph op no. 23. Tot 1845 werkte hij als voorman bij *Alexandre Père et Fils*, de meest gerenommeerde orgel-, piano- en harmoniumfabriek in Parijs, gelegen aan de Rue des Grands Augustins 5. Alexandre had 300 man personeel en maakte 1000 instrumenten per maand. Vanaf 1845 produceerde Gerard Moonen harmoniums en piano's onder zijn eigen naam en logo 'Moonen à Paris' op het adres van zijn eerdere

Tabel 2. Adressen in Parijs van de pianobouwers Vygen en Moonen

Bron: Zie noten in de tekst

Namen	Achtereenvolgende adressen	Periode
Herman Vygen	Rue Notre Dame de Nazareth 25	1830-1839
	Rue Neuve Saint-Martin 19	1839-1850
	Rue du Faubourg Saint-Denis 41	1850-1860
Herman Vygen Père et Fils	Rue des Gardes à la Villette 14	1854-(onbekend)
	Rue Notre Dame de Nazareth 53 (verkoop)	1844-1858
	Rue du Faubourg Saint-Denis 41 (verkoop)	1851-1902
Joseph Vygen	Rue des Gardes en Rue de Laval 33*	1858-1868
	Rue Oberkampf	1870-1874
Vijgen Jeune	Rue d'Hautville 12	1855-1897
	Filles du Calvaire 10 (verkoop)	1870-1872
	Rue Pierre-Ginier 11	1897-1907
Vygen-Valois Jeanne	Rue Pierre-Ginier 11	1907-1909
Moonen à Paris	Rue des Grands Augustins no.5	1845-1850
	Rue Saint-Etienne-de-Bonne-Nouvelle 10	1850 -1865

* Rue de Laval: nu Rue Victor Massé

werkgever. Later verhuisde hij naar de Rue Saint-Etienne-Bonne-Nouvelle, waar hij tot zeker 1865 produceerde. Hij was tevens pianostemmer. Gerard overleed in 1891.³⁸

Zijn zoon, Léon Hermann René, geboren in Parijs op 22 februari 1842, was in Parijs een gevierde musicus en componist. Hij genoot zijn opleiding in Engeland waar hij gedurende 19 jaar verbleef. Hij studeerde er piano bij Sterndale Benetti en viool bij M. Jansa. Gedurende een aantal jaren speelde hij viool bij de Italian Opera in Londen. Rond 1870 keerde hij terug naar Parijs.³⁹ Hij vervulde toen een belangrijke functie bij *Alexandre Père et Fils*. Hier introduceerde hij een geheel nieuwe manier van orgel spelen, de zéér waardevolle en (voor kenners) wereldbekende 'Méthode Moonen'. Verder schreef hij voor diverse kranten en tijdschriften, waaronder: *L'Echo Musical* (Brussel), *Musical World* (London)

en *Progrès Artistique* (Paris).⁴⁰ Rond 1880 keerde hij terug naar Londen waar hij muzieklessen ging geven. Hij overleed in 1920 in Bishops Stortford, Engeland.⁴¹ Als componist schreef hij onder meer drie trio's voor piano, viool en cello; een militaire mars; meerdere dansen voor piano en in 1879 een arrangement van 'Wien Neêrlandsch Bloed' voor piano en harmonium.

Conclusie

Uit deze bijdrage blijkt dat het rijkgeschakeerde muziekleven in Hoensbroek reeds vroeg vertakkingen had tot in Parijs. De door familiebanden met elkaar verbonden pianobouwers die in dit artikel beschreven zijn, waren in hun métier niet onverdienstelijk en brachten zelfs innovatieve verbeteringen in de pianobouw tot stand.

Noten

- 1 Een Engelse vertaling van een eerste versie van dit artikel is opgenomen in Clinkscale Londen, 's werelds belangrijkste database gewijd aan de wereldwijde catalogisering van historische piano's van vóór 1860. De database is gratis beschikbaar als een wetenschappelijke onlinebron voor geregistreerde gebruikers. De database bevat informatie over ca. 7000 historische piano's en werd gestart door Martha Clinkscale en vormt de basis van haar twee baanbrekende boeken: *Makers of the piano 1700-1820* en *Makers of the piano 1820-1860*, gepubliceerd door Oxford University Press.
- 2 Pieter Bouckaert, *De Belgische piano-industrie 1850-1980* [Gent 2015], 3. Gezien op: https://issuu.com/museum_miat/docs/pieter_bouckaert_de_belgische_piano.
- 3 *Encyclopédie de Commercant, Dictionnaire de Commerce et des Marchandises Tome II* [Paris 1855], 1773.
- 4 Archives de Paris, *Base Naturalisation*. Reference code: BB/11/287; dossier no. 2431 B7.
- 5 RhH, Doopregister Joh. De Doper Hoensbroek 1732-1777.
- 6 *Almanach du Commerce de Paris, des Départements de L'Empire Francais* [Paris 1805], 97.
- 7 Père la Chaise, section U 189.
- 8 Zie de website van Michael Cole: www.squarepianos.com. Systemans is nu vermeld.
- 9 Zie: www.filae.com.
- 10 Archives de Paris, *Registre des Absences et Successions*, 1821, code DQ8 / 676.
- 11 *Annuaire General du Commerce, de l'Industrie, de la Magistrature et de l'Administration* [Paris 1844], 516.
- 12 *Almanach-Bottin du Commerce de Paris* [Paris 1854], 868.
- 13 *Archives Commerciales de la France*, 09-09-1875, 814.
- 14 *Gazette de Tribunaux*, 03-04-1862 en *La Presse*, 05-10-1859.
- 15 *Affiches, Annonces judiciaires, Avis divers du Mans*, 1 jan.1839, 33-1.
- 16 *Annuaire General du Commerce, de l'Industrie, de la Magistrature et de l'Administration* [Paris 1844-1863].
- 17 *Annuaire General du Commerce, de l'Industrie, de la Magistrature et de l'Administration* [Paris 1848], 451, 1235-1267.
- 18 *Archives Commercial de la France, Journal hebdomadaire*, 18 juli 1878, 915.
- 19 *Archives Commerciales de France*, 1897, 1318.
- 20 *Annuaire Almanach du Commerce, de l'industrie, de la Magistrature et de l'Administration* [Paris 1877], 574.
- 21 *La Presse*, 05-10-1859.
- 22 *Annuaire Almanach du Commerce, de l'Industrie, de la Magistrature et de l'Administration* [Paris 1848], 514.
- 23 *Journal officiel de la Republique Francaise*, 05-03-1877, 1701.
- 24 *Annuaire Almanach du Commerce, de l'Industrie, de la Magistrature et de l'Administration* [Paris 1848], 514.
- 25 Piano carré, 1824, Systemans Léonard: Stuart Symonds Antique Piano Collection, Sydney, Australië; Piano carré, ca. 1824, Systemans Léonard: Civico Museo Teatrale Fondazione Carlo Schmidl, Triëste, Italië; Piano carré, ca.1825, Systemans Léonard: privécollectie Amsterdam; Piano carré no.1032, ca. 1825: Collection musiques Vivantes, Lyon, Frankrijk; Piano carré, ca.1829: Forte-Piano, Zwitserland; Piano carré, 1829: Eric Feller Early Keyboard Instruments Collections, Bad Harzburg Duitsland.
- 26 RhH, Doopregister Joh. De Doper Hoensbroek, 1779-1788.
- 27 *Annuaire des Artistes Musiciens* [Paris 1863], 124.
- 28 *Annuaire Bottin du Commerce de Paris* [Paris 1854], 867.
- 29 *Rapport du Jury Central sur les produits de l'agriculture et de l'industrie de Paris* [Paris 1849].
- 30 RhH, Register Burgerlijke Stand Gemeente Hoensbroek, 1823.
- 31 *Annales du Commerce Didot-Bottin* [Paris 1858], A61.
- 32 *Dictionnaire des faillites prononcées par les tribunaux de Paris* [Paris 1868], 3.
- 33 *Gazette de tribunaux, journal de jurisprudence et des débats judiciaires*, 20-8-1868, 794.
- 34 *Facture instrumentale principaux, facteurs et fournisseurs des chambres syndicales Réunies* [Paris 1893].
- 35 *Annuaire des Artistes et de l'enseignement dramatique et musical* [Paris 1903], 380 en 390.
- 36 *Annuaire des Artistes et de l'enseignement dramatique et musical* [Paris 1903], 390.
- 37 RhH, Register Burgerlijke Stand Gemeente Hoensbroek, 1816.
- 38 *Journal des Beaux-Arts et de la Littérature* [Paris 1876] No.19, 149-150.
- 39 Naar het adres Boulevard Voltaire no. 69.
- 40 *Biographie Universelle des Musiciens et Bibliographie Général de la Musique* [Paris 1880], 236.
- 41 *England and Wales death registration, Index 1837-2007* (Familysearch.org).

De Romeinse keuken

Aan tafel bij een wereldmacht

Nadat Caesar rond 50 v. Chr. de Eburonen verslagen had, was Zuid-Limburg bijna ontvolkt.¹ Zijn opvolgers, de keizers Augustus en Tiberius voerden een politiek van 'herbevolking' van deze 'lege gebieden' door aan hen trouwe Germaanse stammen naar de streek te verplaatsen en door veteranen van de Romeinse legioenen te stimuleren zich hier te vestigen. De vruchtbare löss garandeerde rijke graanoogsten ten behoeve van de legioenen langs de Rijn en voor de Romeinse stedelingen in de *vici* zoals Coriovallum en de *civitates*, hoofdsteden als het huidige Tongeren en Keulen.² De *villae* in Zuid-Limburg getuigen ervan dat in de Romeinse tijd sprake was van grootschalige landbouw. Coriovallum fungeerde als een belangrijke handelsplaats voor landbouwproducten op het kruispunt van twee grote Romeinse heerbanen: de *Via Belgica* en de *Via Trajana*.

De lokale bevolking nam veel elementen van de Romeinse levensstijl over om een goede positie in te kunnen nemen in de nieuw ontstane situatie. Deze 'romanisering' had betrekking op alle aspecten van het leven, zoals de taal: het Latijn, stedenbouw, architectuur, kleding, sociaal leven, voedselvoorziening en eetgewoonten. Op dit laatste aspect gaan we in deze bijdrage nader in.

Koken en lekker eten

De Romeinen waren niet alleen grote strijders, veroveraars en tactici, ook de kookkunst is direct verbonden met deze cultuur. Als geen ander volk waren zij in staat de goede dingen uit de veroverde gebieden over te nemen en in hun cultuur te integreren. Van met name de Grieken leerden zij vlees en brood te eten en het drinken van verdunde wijn, mulsum. Varkensvlees dat niet erg populair was bij de Ger-

manen, was dat bij hen juist wel. Hun favoriete graan was spelt, vandaar dat de boeren in Zuid-Limburg overschakelden op deze nieuwe graansoort in plaats van het gebruikelijke gerst en gierst.³ Ook vis stond met grote regelmaat op het menu, vooral zeevis, die tot ver naar de binnenlanden van het rijk vervoerd werd. De grote hoeveelheden oesterschelpen die bij de Thermen in Heerlen gevonden zijn tonen dit aan.

Het kookboek van Apicius

Dé bron om iets te weten te komen over de eetgewoonten van de Romeinen is het kookboek van Apicius: *De re coquinaria*. Apicius leefde in de eerste eeuw van onze jaartelling ten tijde van keizer Tiberius. In tien hoofdstukken geeft hij in bijna 500 recepten de geheimen van de hoogstaande Romeinse keuken prijs. Opvallend is dat hij bij de receptuur geen hoeveelheden vermeldt. Ofwel zijn deze in de loop der jaren bij het kopiëren verloren gegaan, ofwel was het een kookboek voor professionele koks, die het boek als geheugensteuntje gebruikten en meestal de hoeveelheden in hun hoofd hadden of naar eigen smaak aanpasten.

Romeinen gebruikten opvallend veel ingrediënten en kruiden als wijnruit, peper, venkel(zaad), oregano, laurier, koriander, lavas en zelfs gember. Met de kruiden waren ze niet zuinig. Het liefst maalden ze deze niet al te fijn in een wrijfschaal, mengden ze vervolgens met olie, lieten dit mengsel een tijdje staan zodat de olie de smaak opnam en goten het dan af met een speciale 'opvangtuit'. Het Thermenmuseum heeft verschillende van deze schalen uit de collectie tentoongesteld, een teken dat ze ook hier gebruikt werden. Het is overigens een procedé dat nog steeds in de eigentijdse keuken gebruikt wordt.

Keukengerei, Thermenmuseum Heerlen (foto: K. Linders)

Een onontbeerlijk ingrediënt in de Romeinse keuken was *garum* ofwel *liquamen*. *Garum* is een vis-saus, die door fermentatie van verse vis gemaakt wordt. Verse vis werd met water, zout en soms bepaalde kruiden in een afgesloten pot enkele maanden in de volle zon gezet. Daarna werd het mengsel gezeefd en in afgesloten potten of flessen bewaard. Dit fermentatieproces stonk behoorlijk zodat de productiebedrijfjes buiten de bebouwde kom stonden. *Garum* werd dikwijls gebruikt in de plaats van het dure zout. Men kan het ook nu nog zelf maken, maar een goede vissaus uit de oosterse keuken verdient, met het oog op stankverspreiding, toch de voorkeur.

Apicius' kookboek laat de meest extravagante receptuur zien van onder meer papegaaien, relmuizen, baarmoeder van een jonge zeug en flamingo. Het is niet aannemelijk dat de oorspronkelijke bewoners uit Zuid-Limburg zich aan deze buitenissigheden tegoed hebben gedaan. In hun keuken stonden vooral peulvruchten, granen,

bosvruchten en knolgewassen centraal en een enkele keer vlees. Apicius schreef dan ook zijn boek vooral voor de hogere standen waar de keuken verfijnder en uitbundiger was. Fresco's en literaire beschrijvingen van bacchanalen zijn daar een voorbeeld van. Toch hebben archeologische opgravingen in Zuid-Limburg aangetoond dat zeker in de grote *villae* veel Romeinse eetgewoonten zijn overgenomen. Hiervan getuigen vondsten als botten, zaden en schelpen die wijzen op een duidelijke Romeinse invloed. Kippenbotjes, pruimenpitten, schillen van tamme kastanjes en walnoten zijn daar een voorbeeld van. Deze producten werden in Zuid-Limburg geïntroduceerd. Olijven, wijn en bijvoorbeeld vijgen en dadels werden voor de bemiddelde standen geïmporteerd, zoals stempels op in Zuid-Limburg gevonden vaten en amforen bewijzen.

Dagelijkse kost

Tarwebrood was een basisingrediënt. Voor de mensen op het platteland en voor de legionairs stond het dagelijkse platte ongedesemde brood ter beschikking dat gemaakt werd van grof gemalen meel en op een hete steen of in een pan met olijfolie werd gebakken. In de steden was het meest gekochte brood desembrood, waarbij het gistend element van wijn afkomstig was. Niet van bier, want dat vonden zij barbaars. In een vijzel fijngestampt laurierblad, komijn en anijs, honing en olijfolie werden aan het deeg toegevoegd.

Peulvruchten behoorden tot de basisvoedingsmiddelen. Ook pasta en rijst waren al bekend, vooral nadat de Romeinen kennis hadden gemaakt met de uithoeken van het rijk, zoals dat door Alexander de Grote van Macedonië veroverd was. Ze aten

Kruidenvijzel met schenkduit, Thermenmuseum Heerlen (foto: K. Linders)

Aliter pullum

Anethatum mellis modice, liquamine temperabis.
Leuas pullum coctum et sabano mundo siccas,
caraxas et ius scissuris infundis, ut combibat, et
cum combiberit, assabis et suo sibi iure pinnis
tangis. Piper aspersum inferes.
(Apicius, *De re coquinaria* 338⁶)

Dulcia domestica

Palmulas uel dactilos excepto semine, nuce uel
nucleis uel piper tritum infercies. Sales foris
contingis, frigus in melle cocto et inferes. (Apicius,
De re coquinaria 296)

Moretum

(Apicius, *De re coquinaria* 35)

Een ander kipgerecht

Leng een dillesaus aan met een beetje honing
en garum. Haal de gekookte kip uit het water
en droog haar af met een schone doek, maak
inkepingen en giet de saus in de sneden, zodat deze
opgenomen wordt, en wanneer de saus opgenomen
is, rooster je de kip en bestrijk haar met een veer
met kooknat. Dien bestrooid met peper op.

Zoetigheden om thuis te bereiden

Neem dadels en ontpit ze, vul ze met walnoot of
pijnboompitten of gemalen peper. Bestrooi ze van
buiten met zout, bak ze in hete honing en dien op.

Moretum

Moretum was een geliefd gerecht bij de Romeinen.
Een stevige geitenkaas werd in een vijzel
fijngemaakt en gemengd met peper, lavaszaad,
koriander, wijnruit, garum, honing, wijn en een
beetje olie.

Keukenopstelling, Museum Xanten (foto: K. Linders)

Thermopolium in Herculaneum (foto: N. Knops)

Vis en gevogelte. Fresco Pompei (foto: N. Knops)

vooral varkensvlees en gevogelte, maar ook haas en konijn, getuige Apicius. Runderen dienden als lastdieren. Boter en bier lustten zij niet, vooral omdat het barbaars was. De olijf speelde een speciale rol. Enerzijds diende de vrucht als bijgerecht en ook als smaakmaker bij verschillende gerechten, anderzijds gold de olie als universeel vet om te koken en te bakken. Bovendien was het de beste lampenbrandstof.

De eetkamer

De Romeinen hadden een aparte eetkamer. Alle grote *villae* in Zuid-Limburg laten hetzelfde zien. Er stonden drie ligbanken: het *triclinium* waarop de mannen aanlagen aan een vierkante tafel. De vrouw des huizes mocht aan het voeteneinde zitten. De kinderen hadden een aparte tafel. Was men niet zo rijk, dan at men in de keuken of in de algemene gaarkeuken als er thuis geen stookplek was. Hadden de Thermen in Coriovallum misschien zo'n gaarkeuken of iets anders? Het eten werd opgediend in schotels. Men at met de handen of met een lepel. Stukken vlees of groente werden met de lepel gegeten omdat die aan de achterkant was voorzien van een spitste punt. In het Thermenmuseum bevinden zich een aantal mooie voorbeelden van deze lepels. Er werd drie maal daags gegeten. 's Morgens het *lentaculum*: het ontbijt dat bestond uit wat brood en kaas en eieren en hooguit een glas water. 's Middags het *prandium*: de lunch, die bestond uit brood en restjes van de vorige dag, 'besproeid' met *mulsum*, verdunde wijn. Voor wie het kon betalen volgde in de late namiddag de *cena*: het diner. Dit

was een maaltijd bestaande uit drie gangen voor de welgestelde Romein. Dit was ook de gang van zaken in onze streken. De middenstand en de 'armeren' aten 's avonds, net als bij het middagmaal, een soort broodpap met wat groenten. Het verhaal van Philemon en Baucis, die een maaltijd aanboden aan Jupiter en Mercurius toen deze een bezoek aan de aarde brachten, biedt inzicht in de samenstelling van het cena-menu bij de Romeinen.⁴ Dat bestond meestal uit drie gangen: de *gustatio* (het voorgerecht), de *mensa prima* (het hoofdgerecht) en de *mensa secunda* (het nagerecht). De *gustatio* bestaat in dit verhaal uit kornoeljes, andijvie, radizen, geitenkaas en in warme as gestolde eieren. De tweede gang is een soort soep van gerookte ham met veel groenten en het nagerecht bevat noten, vijgen, dadels, pruimen en appels. Alle gangen werden begeleid door een beker wijn.

Uit eten

Toch werd er niet in alle huizen gekookt vanwege het brandgevaar, vooral in de grote steden met de vele *insulae*: huizenblokken. De Romeinen hadden alleen al om die praktische reden voldoende gelegenheden om buiten de deur te gaan eten zoals de *popina*, een kleine bar waar men kon eten en drinken. Het *thermopolium*, te vergelijken met een bistro, serveerde maaltijden met een glas *mulsum*. In de *caupona* kon men ook overnachten. Daar werden op de eerste plaats kleinigheden aangeboden die de reiziger op de hand bij het verderreizen kon eten. Het meest geliefd waren pasteitjes: gebakken meelzakjes gevuld met vlees, vis, wild, gevogelte of

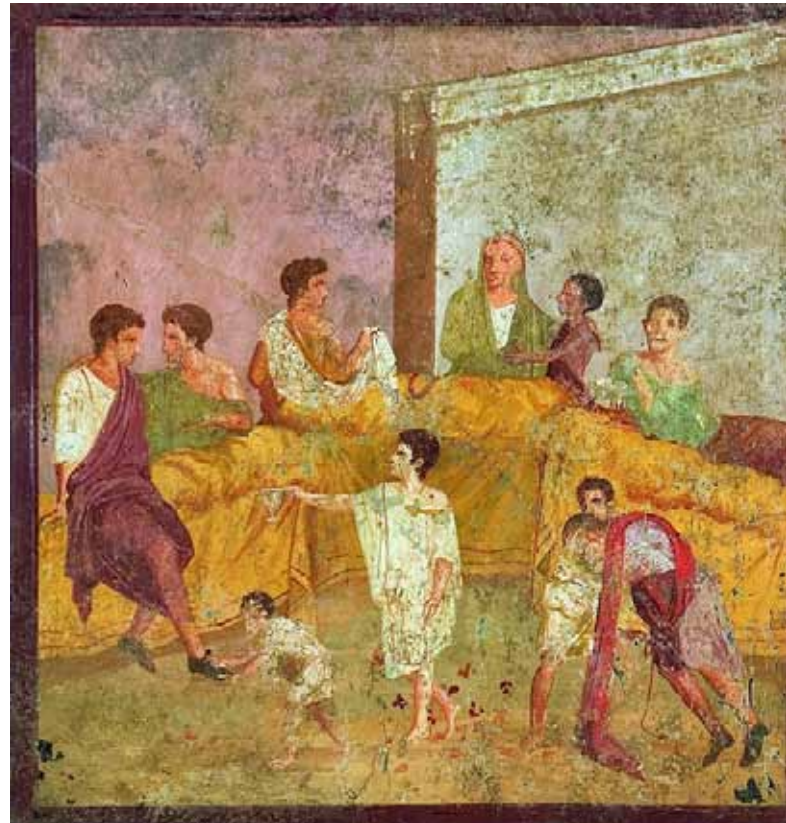

Verkoold Romeins brood, Pompeï (foto: N. Knops)

groente. Daarnaast werden ook worstjes, gehaktballen, kleine gevulde broodjes, diverse zoetigheden en fruit geserveerd. Bijzonder geliefd waren de *ofellae*, hapjes van varkensvlees dat op verschillende manieren was gekruide. De grotere *popinae* die niet alleen uit een kookplek en een toonbank bestonden, maar ook een paar tafels en stoelen hadden, boden naast de geliefde pasteitjes en worstjes ook soepen, schaaltes met kleine lekkernijen zoals olijven, vijgen, dadels met kaas, ook gerechten met zeevruchten en gesmoord, gegrild of tot poulet verwerkt vlees aan. Dit alles werd begeleid door het bekende Romeins brood en *mulsum*.

Zoals alle grote badhuizen in het Romeinse Rijk kenden de Thermen in Heerlen ook een eetgelegenheid en enkele winkels waardoor naar de thermen gaan tevens een sociale gebeurtenis was. Omdat Coriovallum op een kruispunt van heerbanen lag, moeten er een of meer *cauponae* geweest zijn waar de paarden gewisseld konden worden. In deze *cauponae* konden de reizigers de maaltijd gebruiken en zo nodig overnachten.

Aan de uitbundige en overvloedige schranspartijen is in deze bijdrage nauwelijks aandacht besteed omdat het accent ligt op de 'gewone' Romein. Wil men toch een idee krijgen, dan leze men er Petronius' Gastmaal van Trimalchio op na: 'Er werd een ronde dienbak binnengebracht, waarop de twaalf tekens van de dierenriem in een kring waren getekend; op elk daarvan had de slaaf die de spijzen op

Man die overgeeft. Fresco Pompeï (foto: N. Knops)

de schotels moest ordenen, een gerecht geplaatst dat er bij paste: op de ram ramserwten, op de stier een stuk rundvlees, op de tweelingen testikels en nieren, op de kreeft een krans, op de leeuw een Afrikaanse vijg, op de maagd de baarmoeder van een zeug die nog niet geworpen heeft, op de weegschaal een echte weegschaal met een taart in de ene schaal en een koek in de andere, op de scorpioen een kleine zeevis, op de schutter een haas, op de steenbok een zee-kreeft, op de waterman een gans, op de vissen twee barbelen. In het midden lag een graszode, met gras en al uitgesneden en daarop een honingraat.⁵

Aan tafel bij een wereldmacht? Bezoek een van de Romeinse markten in Parkstad of Villa de Proosdij in Klimmen, waar men kan proeven hoe smakelijk de Romeinse keuken was en is.

Noten

1 De tekst van deze bijdrage kwam tot stand op basis van onderzoeksmateriaal van drs. Hans Bilo, tot aan zijn pensionering in 2015 docent biologie, algemene natuurwetenschappen en filosofie aan het Bernardinuscollege in Heerlen. Hans Bilo overleed in 2017. Tot kort voor zijn overlijden werkte hij aan een artikel over de Romeinse keuken. Namens de redactie van *MijnStreek* heeft Koos Linders zijn materiaal geordend en geredigeerd, met dank aan drs.

N. Knops-Dols, docente Klassieke Talen aan het Gymnasium van het Bernardinuscollege te Heerlen voor haar suggesties en illustraties.

2 Karen Jeneson, 'Transformaties van land, economie en samenleving in Romeins Zuid-Limburg', in: P. Tummers e.a. (red.), *Limburg. Een geschiedenis* deel I [Maastricht 2015], 153-170, 155v.

3 In Heerlen zijn tussen de Coriovallumstraat en de Valkenburgerweg restanten gevonden

van een broodoven met spelttarwe en dorsafval. De vondst van raapzaad wijst op het gebruik van raapzaadolie.

4 Ovidius, *Metamorfosen* VIII, 611-724.

5 <http://www.koxkollum.nl/petronius/Het%20gastmaal%20van%20Trimalchio.htm>

6 De recepten zijn ontleend aan publieke informatieverstrekking van het RMO Leiden bij gelegenheid van de tentoonstelling Casa Romana in 2017 en www.apiciana.nl.

Zachaeus Simons o.f.m.: een legende op een 'omgekeerde driewieler'

KOOS LINDERS

Drs. Koos Linders is theoloog, historicus en secretaris van de redactie van dit tijdschrift.

Op 1 november 1923 werd aan de Laanderstraat te Heerlen een nieuwe kerk in gebruik genomen: de Franciscus van Assisiëkerk, waaraan een klooster van de paters franciscanen verbonden was.¹ De franciscanen hadden in Heerlen al eerder voet aan de grond gekregen, en wel aan de Sittarderweg (rectoraat H.H. Martelaren van Gorcum) en aan de Akerstraat (Bernardinusklooster en school). Het rectoraat aan de Laanderstraat was aanvankelijk een arbeidersparochie, voornamelijk van spoorwegpersoneel, maar door het bouwen van huizen en flats voor mijnbeambten veranderde het rectoraat allengs van samenstelling. De 'Laanderstraat' werd onder meer een echte 'biechtkerk'.² Hier konden de katholieke mijnwerkers en mijnbeambten veilig bij de paters franciscanen biechten, zonder dat hun 'zonden' bij de Heerlense wereldheren (parochiegeestelijken) bekend werden. Natuurlijk bestond het biechtgeheim, maar je kon nooit weten... Men wist van de band tussen kerk en mijn. Een 'slip of the tongue' van een biechtvader en je baan was naar de filistijnen, zo dacht men soms.

Een van de bewoners van het klooster aan de Laanderstraat was pater Zachaeus Simons. Hij zou vooral bekend worden als oprichter van het fameuze Sint-Antoniusgilde. Zachaeus werd op 11 maart 1878 te Rotterdam geboren. Hij volgde de HBS en een cursus aan de tekenacademie in Rotterdam, gevoelde roeping tot het priesterschap en ging in 1904 in Venray bij de franciscanen in opleiding. Op 7 september 1908 trad hij in bij de franciscanen en drie jaar later deed hij zijn plechtige kloostergelofte van armoede, ongehuwd blijven en gehoorzaamheid aan zijn oversten. Op 15 maart 1915 werd hij priester gewijd en een jaar

later ging hij naar Megen, het seminarie van de franciscanen, waar hij docent Duits werd. In 1919 vertrok hij als missionaris naar Brazilië. Of hij dat wilde? We weten het niet. Het was een bevel van zijn overste, dus ging hij. Hij werd kapelaan in Ouro Preto in de staat Minas Gerais en later leeraar aan het franciscaans college in Divinópolis, in dezelfde staat. In 1928 keerde hij doodziek terug naar Nederland en werd hij na een rustkuur van acht maanden voorlopig aangesteld als assistent in het rectoraat aan de Laanderstraat. Tot zijn dood is hij er gebleven.³

Het rectoraat aan de Laanderstraat was aanvankelijk een hulpkerk voor de Pancratiusparochie. Pas in 1966 werd het een zelfstandige parochie. Vanaf het ontstaan van het rectoraat was sociaal werk een substantieel onderdeel van de zielzorg omdat de franciscanen door dr. Poels nadrukkelijk betrokken werden bij de sociale en economische zorg voor de mensen.⁴ De eerste jaren hield Zachaeus Simons zich bezig met de reguliere zielzorg in het rectoraat. Tijdens zijn huisbezoeken in en buiten het rectoraat kwam hij regelmatig in aanraking met wat hij noemde 'wantoestanden'. Menig huis-eigenaar bedong woekerhuren voor gemeubileerde kamers en hij kreeg te maken met veel klachten van mijnwerkersgezinnen die de hoge huren niet konden betalen en op straat gezet werden. Er was grote behoefte aan elementaire zaken als tafels, stoelen, fornuizen, kasten, bedden, gordijnen etcetera. De Vincentiusvereniging van de Pancratiusparochie kon niet in al die behoeften voorzien omdat die hun budget en mogelijkheden te boven gingen.⁵ Zachaeus, die lid was geworden van de Vincentiusvereniging en zitting had in de in 1915 opgerichte

Armenraad van Heerlen, wilde in deze charitatieve lacune voorzien en scheidde zich af van de Vinceniusvereniging met zijn *St. Antonius Liefdewerk*, dat uiteindelijk op 14 juni 1933 een heuse stichting werd: het St. Antoniusgilde, met als doelstelling 'het verlenen van geestelijke en lichamelijke hulp'. Het beginkapitaal bestond uit fl. 25,-.

Zachaeus vond en kreeg hulp van enkele docenten van de ambachtsschool die op hun vrije zaterdagmiddag hielpen bij het repareren en in elkaar zetten van meubelen.⁶ Timmerfabriek Soons aan de Laanderstraat stond de zolder af als werkplaats. Daar werkte het gilde tot 1929 toen de fabriek in vlammen opging en de werkplaats niet meer gebruikt kon worden. Goede raad was duur, er moest een werkplaats komen én een naaiatelier omdat enkele dames uit de gegoede stand zich hadden aangemeld om Zachaeus te helpen met naaiwerk ten behoeve van gordijnen, beddengoed, huishoudlinnen en kleding.

Armenzorg was in die periode van de geschiedenis voorbehouden aan kerkelijke instellingen en verenigingen voor liefdadigheid. De overheid hielp slechts mondjesmaat: de 'Armenwet' van 1912 was daar een voorbeeld van. Bedrijven steunden om politieke en bedrijfstechnische redenen initiatieven van liefdadigheid. Het was hen er alles aan gelegen om de 'bedrijfsrust' in stand te houden. Opstandige en ontevreden werknemers waren niet effectief voor de productiviteit van het bedrijf, alhoewel moet worden aangetekend dat menig directielid van de particuliere of van Staatsmijnen zich om persoonlijk-godsdiensstige redenen hard maakte voor een menswaardige behandeling van 'hun mensen' omdat dit een christenplicht was. Maar ook bij hen stond het bedrijfsbelang voorop: het maken van winst.

Nadat Zachaeus een tijdje gebruik had gemaakt van de gastvrijheid van het St. Bernardinuscollege en het Bernardinusklooster aan de Akerstraat in Heerlen, kreeg men toch meer en meer behoefte aan een eigen gebouwtje. Met behulp van een flinke subsidie van de gemeente Heerlen, Staatsmijnen en de Oranje Nassamijnen én de welwillende medewerking van bouwmaatschappij Proxima, kon in 1936 aan de Looierstraat 13 in Heerlen een houten gebouwtje neergezet worden, een voormalige arbeiderswoning uit Hoensbroek, een geschenk van Staatsmijnen.⁷

Het gilde draaide vanaf dat moment op volle toeren. Het was een écht gilde: men bedelde niet, maar men werkte voor behoeftigen van heel zuidoost Limburg. Leraren van de ambachtsschool herstelden meubilair: van tafels tot bedden, de 'dames' vervaardigden beddengoed en gordijnen,

het smeedwerk werd ter hand genomen door de directeur van een smederij, een magazijnmeester ordende het magazijn en was verantwoordelijk voor de distributie van de artikelen en een sociaal werker bezocht de gezinnen. Of die gezinnen katholiek waren of niet, dat maakte niets uit. Iedereen kreeg hulp, waarbij in de jaarverslagen aangetekend wordt dat hulp aan niet-katholieke gezinnen van belang was, om de vooroordelen tegen 'katholieke hulpverlening' weg te nemen, als zou deze alleen voor katholieken gelden.

Het feitelijke effect van de hulpverlening is moeilijk te meten. In de vijftien jaar na de oprichting van de stichting zou voor een bedrag van fl. 100.000,- uitgegeven zijn voor meer dan 5000 aanvragen. In 1949 was dat fl. 27.000,- in 1950 fl. 19.000,-.⁸

In 1952 werden 301 gezinnen geholpen voor een totaalbedrag van fl. 30.527,-.⁹ Het gilde bleef actief tot na de invoering van de nieuwe bijstandswet op 1 januari 1964. Bij gelegenheid van de viering van zijn 50-jarig priesterfeest op 14 maart 1965 beantwoordde Zachaeus Simons de vraag of het gilde nog bestaansrecht had gezien de invoering van de Algemene Bijstandswet als volgt: "Uit de vermindering van eventuele hulpverlening zou de gevolgtrekking kunnen worden gemaakt dat het voortbestaan van het Gilde minder dringend zal zijn. Als het waar was, dat we alleen maar verantwoordelijk zouden zijn voor de noden in eigen parochie, stad of land, dan zou ik eerlijk moeten bekennen: ja, dat is waar! Maar wij weten dat in de wereld een ontstellend grote armoede geleden wordt, een nood zó groot, dat alle liefdadige instellingen tezamen niet in staat zijn deze op te heffen. Er ligt voor hulpverlening een groots en wijd arbeidsveld open voor alle liefdadige instanties, zonder gevaar voor concurrentie."¹⁰ Vanaf 1965 werd de zorg van het gilde voor een groot gedeelte verplaatst naar de noden in het buitenland, met name de missiegebieden van de franciscanen.

Zachaeus zette zich volledig in voor 'zijn' stichting. Op zijn driewieler reed hij stad en land af om geld in te zamelen voor materialen en gereedschap. Was het te ver, dan lifte hij mee op een vrachtwagen, tot in Den Haag toe. Hij was scrupuleus van aard, zeker wat zijn lichamelijke gesteldheid betrof. Voor iedere mogelijke ziekte had hij wel een pilletje in huis. De enige ziekte die hij niet had, volgens zijn medebroeders, was baarmoederhalskanker...

Hij hield zich uiterst stipt aan de regels van klooster en kerk en had geen vertrouwen in de moderne tijd. Hij was dan ook lid van vele behoudende verenigingen zoals 'Waarheid en Leven', 'Confrontatie' en het 'Michaël-Legioen'.

Zachaeus Simons overleed op 23 juli 1974. Hij werd begraven in de albe die zijn moeder geborduurd had voor zijn eerste mis. Met zijn overlijden kwam ook stilaan een einde aan de activiteiten van het gilde, dat opging in andere (inter)parochiale charitatieve organisaties voor noden veraf en dichtbij.

Noten

- 1 Franciscanen worden aangeduid met O.F.M.: Ordo Fratres Minorum, Kloosterorde van de Minderbroeders, verwijzend naar Franciscus van Assisi, die zichzelf de 'kleine', de 'mindere' noemde.
- 2 Theophilus Thöni, 'Heerlen – Veertig jaar Laanderstraat', in: *Neerlandia Serafica* 33 (1963), 473-474.
- 3 Biografische gegevens ontleend aan: Th. Thöni, 'Zachaeus Simons', in: *Variant*, 8 [1974] 15, 190.
- 4 J. de Kok o.f.m., *Acht eeuwen*

minderbroeders in Nederland. Een oriëntatie. [Hilversum 2008] 369vv.

- 5 L. van Hommerich, 'Honderdjarig bestaan der Vincentiusconferentie van de Hoofdparochiale St. Pancratiuskerk, 1861-1961', in: *LvH*, 10 (1960) 141-163.
- 6 An., 'Onze mijnrectoraten in Limburg', in: *Neerlandia Serafica*, 21 (1951), 174-201, 193vv.
- 7 RhH, 016-NT3, Bouwdossiers gemeente Heerlen 1918-1981, inv. nr. 1936131, Mevr. (sic! KL) P. Zachaeus Simons; Looierstraat

13, Heerlen; bouw tijdelijk houten gebouw, 1936-1936.

- 8 Zie An. 'Onze mijnrectoraten in Limburg', 196.
- 9 *Limburgs Dagblad*, 10-11-1953.
- 10 *Limburgs Dagblad*, 10-3-1965.

Foto's: *Diamanten kerk. Gedenkboek ter gelegenheid van het 60-jarig bestaan van de St. Franciscus van Assisiëkerk aan de Laanderstraat te Heerlen* [Heerlen 1983].

MICHEL LEMAIRE

Stadshistoricus Heerlen

Een bijzondere Toorop

Een indringend kijkend gezelschap poseert voor de camera, klaar voor een exotische expeditie, niet in de jungle maar in de diepten van de aarde. Het is duidelijk dat dit voor de meeste van hen geen alledaags uitstapje is. Behalve wellicht de man uiterst links, die er ontspannen bij staat. Dit is de directeur van de staatsmijnen, ingenieur J.C.F. Bunge, en naast hem staat onmiskenbaar een trotse monseigneur H. A. Poels. Maar wie zijn de andere mensen op de foto?

De foto kwam iets langer dan een jaar geleden aan het licht bij het doornemen van de fotocollectie van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg. De foto viel niet alleen op vanwege de heldhaftige poses, maar onder de mannen bevindt zich ook een dame, klaar om ondergronds te gaan.

Het blijkt een registratie te zijn van het bezoek van de kunstschilder Jan Toorop aan de Limburgse mijnen in 1915 (derde van links). De vrouw in het gezelschap is dichteres Miek Janssen, een van de intimi van Toorop. Verder staan op de foto wijnhandelaar Antonij Nolet (midden) verzamelaar van het werk van Toorop en goede vriend. Uiterst rechts met wandelstok de Hoensbroekse pastoor Jan Röselaers en tweede van rechts mijnningenieur E. Wintgens. De excursie werd geïnitieerd door Poels en zou resulteren in een van de bekendste werken van Jan Toorop: *de Mijnwerker*.

Toorop, op de foto dus de derde persoon van links met grijze sik, was een succesvol Nederlands schilder en tekenaar, die moeiteloos schakelde van mystieke Symbolistische schilderijen naar Realistisch te typeren onderwerpen zoals *de Mijnwerker*. Het doel van dit kunstwerk paste in de lijn van Toorops ge-

dachte om kunst te creëren die ook toegankelijk was voor de 'gewone man'. De kleurenlitho werd in een oplage van 6000 stuks geproduceerd en was te koop voor vijf gulden. De opbrengst was bestemd voor de bouw van een kerk in de mijnwerkerskolonie Heerlerbaan. De kerk van Heerlerbaan die in 1917 mede uit de opbrengsten van *de Mijnwerker* gebouwd kon worden, werd in 1957 weer gesloopt wegens ernstige mijnschade.

Foto: Uit fotoarchief Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, DOC 533

Literatuur

Kusters, W. en Perry, J., *Versteende wouden. Mijnen en mijnwerkers in woord en beeld* [Amsterdam 1999].
Langeweg, S., *De Mijnwerker van Jan Toorop*.

<http://www.demijnen.nl/actueel/artikel/de-mijnwerker-van-jan-toorop>, (2016).
Bax, M.; Blotkamp, C.; Groot, M.; Tibbe, L., *In het diepst van mijn gedachten... Symbolisme*

in Nederland 1890-1935 [Zwolle 2004].

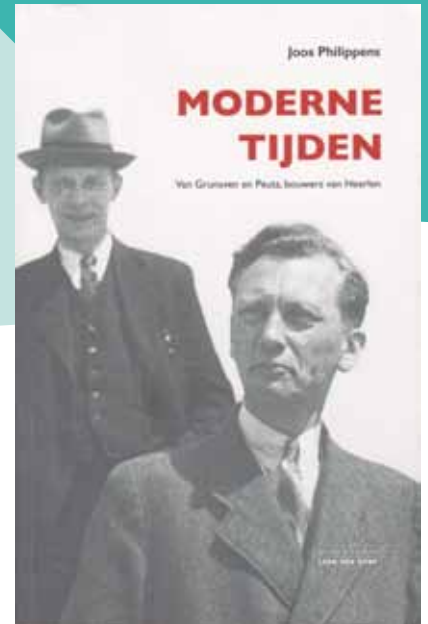
Met dank aan Willibrord Rutten.

Van Grunsven en Peutz in een vie romancée

ROELOF BRAAD

Moderne tijden. Van Grunsven en Peutz, bouwers van Heerlen.

Door Joos Philippens [Heerlen 2018], 332 blz.,
ISBN 978-90-79226-44-3 Prijs: € 19,95
(www.leonvandorp.nl/boek/moderne-tijden).

In het vorige nummer van *MijnStreek* kondigde ik een uitgebreidere bespreking van de door journalist Joos Philippens geschreven 'vie romancée' over het leven van burgemeester Marcel van Grunsven en Frits Peutz aan. 'Moderne Tijden' oogt gebaseerd op degelijk onderzoek. Een 'beknopt overzicht van de gebruikte bronnen' achter in het boek bevestigt dat al min of meer.

Het goed geschreven boeiende verslag over het leven van beide actoren biedt een inkijk in de vorming van 'big booming' stad Heerlen tijdens de economische bloei in het eerste driekwart van de 20ste eeuw. Als zeer bij de stad betrokken inwoner vond ik het verhaal zo spannend dat ik het boek in één adem uitlas. Wat mij opviel: in het boek ligt de focus voor de ontwikkeling van de stad duidelijk op de burgemeester die 35 jaar lang richtinggevend zijn stempel op het beleid drukte, meer nog dan op Peutz. Natuurlijk moest de burgemeester ook rekening houden met de meningen van wethouders en de gemeenteraad. En er waren ook andere actoren. Enkele worden genoemd, zoals hoofdaalmoezenier Poels, mijndirecteuren Haex en Frowein en apotheker Voncken. Slechts terzijde wordt aan bijvoorbeeld architecten, mijndirecteuren, notarissen, artsen en de kantonrechter aandacht gegeven. Hadden zij geen vinger in de pap voor de ontwikkeling van Heerlens toekomst? Het is iets wat je bij het lezen niet direct stoort, maar waaraan nog weleens een uitgebreidere studie gewijd mag worden.

Verrassend vind ik enkele uitspraken in het boek waar ik wel vraagtekens bij heb gezet, omdat niemand de authentieke bron ervan ooit heeft aangegeven. Ik vermoed dat ook nu weer de mondelinge overlevering is gevolgd. Ik was daarom benieuwd of de auteur de bron nu wel had ontdekt.

Het eerste is de bewering op p. 84: 'Zelfs bovengronds spannen kerk en mijnen samen'. Is die bewering niet gebaseerd op indrukken? Mij lijkt het eerder dat er vanuit de mijnen zakelijk belang was en dat de kerk los daarvan een 'sociaal-religieuze' agenda had om gelovigen binnen de kerk te houden. Iets wat gezien de tijdsperiode waarin het plaatsvond de normaalste zaak van de wereld was en volstrekt voldeed aan de doelstellingen. Alleen als je met een bepaalde gedachtegang vanuit onze tijd kijkt naar de tijd van toen kun je komen tot een uitspraak als 'de oerconservatieve periode van de r.k. kerk', zoals de auteur op p. 6 in het voorwoord zegt. Waren Haex en Poels werkelijk tegenstrevers (p. 17)? Is de rol en positie van Poels in de verschillende hoofdstukken wel goed neergezet? Op p. 29 wordt Poels als bouwer beschreven; hij was toch meer degene die het netwerk schiep om tot goede huisvesting te komen? Bij die huizen moesten de duiventillen anders dan beweerd door de mijnwerkers zelf bekostigd worden! Op p. 90 legt Poels 'dictatoriaal fanatisme' aan de dag en Poels zou een 'verzetsleger' op touw zetten tegen het bestemmingsplan van Klijnen (p. 125)? Waaruit blijkt dat? Poels was inderdaad

Opening van de inschrijvingslijsten voor de aanbesteding van de bouw van het raadhuis op 13 januari 1939. Aan tafel de heren M. van Grunsven, directeur Openbare Werken M. van de Ven, ir. F.P.J. Peutz en wethouder Lintjens. Foto: J. Cohnen, collectie Rijkshet

tegen gettovorming in verstedelijkte gebieden, maar was hij desondanks niet eerder coöperatief ten opzichte van de uitbreidingen van Heerlen? Poels' visie op de stedenbouw kennende zal hij Klijnen toch op zijn minst het voordeel van de twijfel hebben gegeven. Misschien jammer dat dit onderdeel niet verder is uitgebouwd: de eerste besluitvorming rond het bestemmingsplan staat te boek als 'het debacle van Heerlen' (omdat de door Klijnen opgevoerde te behouden groengebieden rond de beken niets met bebouwde omgeving te maken zouden hebben).¹ Een tweede bewering die mij interesseert, is de bewering op p. 228 dat er in de vergaderkamers achter huis de Luijff een poging is gewaagd om Heerlen tot koploper van de Europese mijnbedrijven te bombarderen. Waar komt dat verhaal vandaan? Was Heerlen ooit in de race om Europese kolenhoofdstad te worden? Het lijkt op het verhaal dat tijdens het jaar van de mijnen als basis werd gebruikt voor de aanvraag om voor Schunck en huis de Luijff het Europees Erfgoedlabel te verkrijgen. Want: "Huis de Luijff is een herinneringsplek voor de Europese eenwording. Daar heeft een van de voorbereidende vergaderingen van de Europese Gemeenschap van Kolen en Staal (EGKS), de voorloper van de Europese Unie, plaatsgevonden", werd er beweerd. Dat gebeurde op 18 april 1951 volgens een artikel van Kor Bonnema en Hein Smedts.² Mij

lijkt dat echter onmogelijk omdat op die dag het Verdrag van Parijs werd getekend, waarmee met ingang van 23 juli 1952 de EGKS ontstond.³ Als het al initiërend besproken is (wat onwaarschijnlijk is omdat de Fransman Jean Monnet de kartrekker was) dan zal dat waarschijnlijk én eerder zijn én wat de Nederlandse deelname betreft, al dan niet in aanwezigheid van de minister of de staatssecretaris van Economische Zaken.⁴ Volgens wat de auteur aangeeft over de lobby om kolenhoofdstad te worden, zou dat ongeveer in de periode van de grote tentoonstelling 'Heerlen Bouwt' gebeurd moeten zijn, dus rond 24 november 1955 t/m 4 januari 1956.⁵ Wat ik bij enig naspeuren in de kranten wel vind is dat op 23 mei 1955 een eerste vergadering is gehouden van de in Heerlen ingestelde Commissie van Advies overeenkomstig artikel 48 van het EGKS-verdrag bij de Gezamenlijke Steenkolenmijnen in Limburg. De commissie werd ingesteld om de Hoge Autoriteit van de EGKS van advies te dienen en inlichtingen te verschaffen over de Nederlandse mijnindustrie. De vergadering moest beslissen over de vorming van het bureau van de commissie. Deze hoge bijeenkomst vond echter plaats in het Heerlense Grand Hotel.⁶ Maar hier niets ten nadele van de auteur. Hij geeft zelf met een goede verwijzing op zijn website aan waar hij afwijkt van het échte verhaal om het boek spannender te maken.⁷ In die

verantwoording geeft hij al aan dat ook hij geen echt bewijs voor de lobby 'Heerlen Europese kolenhoofdstad' heeft gevonden.

Uiteraard hebben we het over een historische roman. Daarin hoeft niet alles waarheidsgetrouw te worden weergegeven. Dus voor historisch onderzoek zal het boek wel weinig geraadpleegd worden, denk je dan. Maar er zit een addel onder het gras. Eenzelfde die ik bij bijvoorbeeld de bestseller van Marcia Luijten ben tegengekomen.⁸ Door de bewering dat gedegen archiefonderzoek is gedaan voor de gebruikte gegevens ga je er als lezer van uit dat vertelde feitelijkheden doorgaans juist zijn. Joos Philippens geeft gelukkig op zijn website per bladzijde aan waar hij van de historische feitelijkheden is afgeweken. "Die combinatie maakt het boek ook voor historische naslag een bron", beweerde ik in het vorige nummer van *MijnStreek* waar ik deze uitgebreidere boekbespreking aankondigde. Ik zie echter nu op zijn website waar de tweede druk is aangekondigd dat al diverse mensen commentaar hebben geleverd en in de lijst van 'The making of' al aanpassingen zijn gemaakt. Zo'n lijstje met correcties heb ik ook en zal ik de auteur nog overhandigen. Enkele daarvan: op het kaartje op p. 10 is de ligging van de nummers 22 en 23 verwisseld; de Pancratiuskerk is 12^e-eeuws (p. 18); in 1877 (bouw raadhuis) moet Heerlen minstens 5000 inwoners hebben gehad (p. 32);⁹ het plan voor een kanaal naar Heerlen dateert uit 1924, dus vóór Van Gruns-

ven, wel is in 1938 en 1948 een poging gedaan het dossier te heropenen (p. 102);¹⁰ Winants was pas in november 1952 in de nieuwe winkel op de hoek van de Raadhuisstraat gevestigd, daarvoor vanaf omstreeks april 1945 aan de Geleenstraat 18-20 in de achterzaal van Haweko en in de oorlog als verzendboekhandel aan de Geleenstraat 23 (vanaf omstreeks februari 1944), Oliemolenstraat 30A (vanaf december 1942) en Heesbergstraat 39 (eerste vermelding september 1942) – de eerste advertentie 'Boeken koopt u bij Winants' vond ik in *De Tijd* van 8 mei 1946;¹¹ de Heerlense raadsverslagen zijn vanaf 1912 gedrukt uitgegeven, dus handschrift ontcijferen was niet nodig (p. 259);¹² de laatste die ik hier noem: het standbeeld van Poels is eerst op 12 september 1996 naar Welten verplaatst.¹³ Als deze en nog wat andere dingen door de auteur in zijn lijst 'the making of' worden toegevoegd, kan mijn bewering dat het ook voor historici een naslagwerk kan zijn, blijven staan, hoewel historici uiteraard liever 'echte noten' bij een boekwerk zien en sommige opmerkingen wellicht beter in de tekst verbeterd hadden kunnen staan om geen nieuwe mythes te laten ontstaan.

Al deze opmerkingen ten spijt: alle waardering voor het niet aflatend speurwerk van de auteur. Hij schreef een boeiend verslag over een tijd waarin het moderne Heerlen vorm kreeg. Elke Heerlenaar moet het een keer lezen!

Noten

Joos Philippens gaf in zijn reactie op deze boekbespreking aan dat enkele genoemde verbeterpunten in de tweede druk en op zijn site 'The making of' al zijn opgenomen.

- 1 Zie hiervoor o.a.: G. ten Cate, *Ir. Jos Klijnen (1887-1973)*, doctoraalscriptie [Leiden 1976].
- 2 *Zuiderlucht*, 11 november 2015. Zie ook de link: <http://www.zuiderlucht.eu/newtropolis/-gezien>; 27 juni 2018. En *Limburgs Dagblad/De Limburger*, 28 februari 2015, een artikel naar aanleiding van het besluit van de Ministerraad om op advies van de Raad voor Cultuur om Schunck en Huis de Luijff kandidaat te stellen voor dit label bedoeld voor locaties die een sleutelrol hebben gespeeld bij de totstandkoming van de EU.
- 3 https://nl.wikipedia.org/wiki/Verdrag_tot_oprichting_van_de_Europese_Gemeenschap_voor_Kolen_en_Staal.
- 4 De laatste wetenschappelijke publicaties reppen hier niet over. In telefonisch overleg met enkele auteurs ervan gaven zij aan dat zij het gegeven niet zijn tegengekomen. Wel dat de Nederlandse regering en vooral Staatsmijnen in de jaren 1950 vasthielden aan de 'open energiemarkt' zoals de EGKS dat initieel wilde, maar wat al door België, Frankrijk, Duitsland snel werd opgegeven voor eigen nationaal energiebeleid (zie Peet/Rutten, *Oranje Nassamijnen* [Zwolle 2009], 293-294 en ook 259-261; en: Messing, *De Mijnsluiting in Limburg* [Leiden 1988], 2-3). Gerard Rooijackers die Schunck* erover adviseerde gaf geen antwoord op mijn tweemaal gezonden mail (7 april en 7 oktober 2015) om mij de bron van zijn bewering te noemen zodat ik er verder onderzoek naar zou kunnen doen.
- 5 *Limburgsch Dagblad*, 25 november 1955 en 3 januari 1956.
- 6 *Limburgsch Dagblad*, 20 en 24 mei 1955.
- 7 Op de website <https://modernetijden.nl/?p=54>. Gezien: juni 2018.
- 8 *Het geluk van Limburg* [Amsterdam 2015]. Zie de boekbespreking erover door Frans Vonk in *MijnStreek* 2 (2017) 1, 30-33.
- 9 In 1869 had Heerlen 4927 inwoners, in 1879 5105. Bevolkingsstatistieken in RhH, Collectie Janssen.
- 10 J. Jamar, 'Een kanaal naar Heerlen', in: *LvH* 39 (1989) 1, 1-4.
- 11 *Limburgsch Dagblad*, 12-11-1952 (naast 't Raadhuis); *Moed en Vertrouwen*, 7-4-1945 en *Limburgsch Dagblad*, 6-9-1945 (Geleenstraat 18-20); *Limburger Koerier*, 19-2-1944 (Geleenstraat 23); *Limburgsch Dagblad*, 5-12-1942 (Oliemolenstraat 30A) en *Limburgsch Dagblad*, 5-9-1942 (eerste melding in de krant van de boekhandel, Heesbergstraat 39).
- 12 RhH, Bibliotheek.
- 13 Elly Peerboom-van der Meer e.a., 'De St. Martinuskerk in Welten', in: *LvH* 65 (2015) 2, 52.

De burgemeester

Bloemlezing van ongebondeld gebleven teksten uit De Nieuwe Gids Eindredactie Jean Frins. Uitgave Stichting Os Moddersproak [Heerlen 2017], 88 pp. ISBN/EAN: 978-90-826310-4-3. Prijs: € 14,-. Te bestellen via: fanmoddersproak@yahoo.com

Deze nieuwe door Jean Frins gere-
digeerde uitgave bevat twaalf niet
eerder gebundelde teksten van de in
Schaesberg geboren prozaschrijver,
criticus en Tachtiger Frans Erens
[1857-1935]. De teksten werden eer-
der gepubliceerd in *De Nieuwe Gids*,
het tijdschrift van de Tachtigers.
De bundel is niet alleen interessant
voor neerlandici, maar zeker ook
voor beoefenaren van heemkunde.
Als men in zijn heemkundige studies
wil begrijpen hoe mensen in het eerste
kwart van de twintigste eeuw bepaal-
de veranderingen hebben ervaren, dan
is Erens bijna een *must*. Op vaak zeer
satirische wijze heeft hij namelijk zijn
ervaringen beschreven met zaken die

hem toen bezighielden. We illustreren
dat met een drietal voorbeelden.
Het eerste voorbeeld betreft de
dorpspolitiek die in de titelnovelle *De
burgemeester* aan bod komt. Dit is
meteen een zeer stevige en rake bin-
nenkomer. Erens durfde het in 1912
niet aan de tekst, waarin een lokale
en arrogante burgemeester met zijn
verwerpelijke vriendjespolitiek op
de korrel werd genomen, onder zijn
eigen naam te publiceren. Hij zou
er zijn carrièremogelijkheden in zijn
thuisprovincie mee tot nul hebben
gereduceerd. Het toenmalige esta-
blishment zou hem als een bevuiler
van het eigen nest onverbiddelijk heb-
ben uitgestoten.

Voorzichtigheidshalve werd de novelle
daarom toegeschreven aan een vol-
strekt onbekende auteur, een zekere
Richard Savels. Zelfs erkende publi-
cisten als Jan Notten, Lou Spronck en
Harry G.M. Prick waagden het er in
1985 niet op om de tekst in de door
hen samengestelde bundel *Frans Erens-
Over Limburg* integraal op te nemen.
Het is de verdienste van Jean Frins dat
dit nu eindelijk wel is gebeurd.
Ondertussen is ook wel duidelijk wie
door Erens op de korrel werd geno-
men. Het betrof zeer waarschijnlijk
burgemeester M.H.J.M. Quaadvlieg,
burgervader van Schaesberg van 1895
tot 1934. Bij het lezen van de tekst
schoot mij spontaan een gevleugelde
uitdrukking van mijn moeder zaliger
door het hoofd: 'Als niet komt tot iet,
kent iet zich zelve niet'. De novelle
staat bol van zelfingenomenheid en
verwerpelijke dorpspolitiek, mogelijk
gemaakt door een vooral op eigen
profijt uit zijnde stel hielenlikkers.
De novelle illustreert ook dat Erens
niet veel op heeft gehad met de bour-

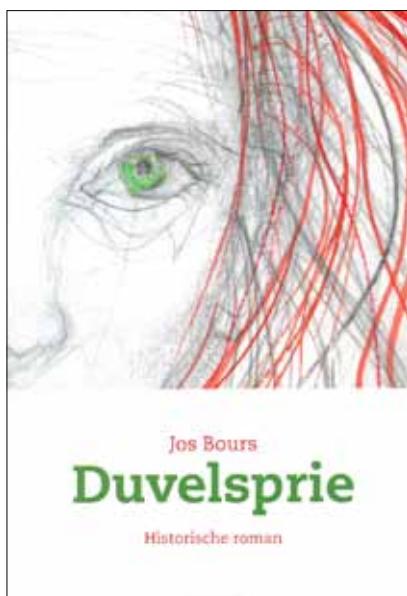
geoiskringen van zijn tijd, waartoe hij
door zijn geboorte overigens ook zelf
behoorde.

Het tweede voorbeeld betreft Erens'
afkeer van het gemotoriseerde ver-
keer die wordt beschreven in *Varium*
[1915]. Onmiddellijk blijkt dat Erens
er niets maar dan ook helemaal niets
van moest hebben. Sterker nog: hij
haatte het herriemakende en meedo-
genloze monster dat dagelijks zijn weg
kruiste. De weerzin zat bij Erens zo
diep dat het hem verbaasde dat niet
meermalen een of andere anarchist
enige kogels op die voorthollende ge-
drochten had afgevuurd, op het gevaar
af de inzittende te treffen. Een auto?
Nee, die schafte Erens zich nooit aan
ofschoon hij zich die financieel gezien
gemakkelijk kon permitteren. Erens
gaf de voorkeur aan de trein.

Het derde voorbeeld gaat over de
Rooms-Katholieke kerk. In *Caveant
Consules* voorspelde Erens in 1922 al
de leegloop ervan. Hij schreef die toen
toe aan de lange duur van de preken.
Lang was hier méér dan tien minuten!
Tijdens de verplichte mis, Erens zal
hiermee de zondagsmis hebben be-
doeld, konden de predikers de preek
zolang rekken als ze wilden. Volgens
hem werd hier een schromelijk mis-
bruik gemaakt van het gesproken
woord. Sterker nog: de predicatie had
met de liturgische handeling van de
mis niets te maken: 'De preek wordt
in de mis geschoven vóór de offerande
als een volkomen vreemd bestand-
deel'. Erens vermoedde dat het ge-
wicht van de preek in de katholieke
kerk een gevolg was van de Refor-
matie. Deze had de mis afgeschaft en
de preek behouden. De katholieken
behielden de mis en wilden met de
gereformeerden op gelijke voet komen

door meer gewicht toe te kennen aan de preek.

Heemkundige studies zijn meestal gebaseerd op officiële documenten waarin de beleving schuil gaat achter ambtelijk taalgebruik. Erens' belevingsbeschrijvingen, in het voorafgaande geïllustreerd met een drietal voorbeelden, braken daardoor heen. Het is de verdienste van Jean Frins dat de bundel ook nog eens rijk is geannoteerd wat de leesbaarheid aanzienlijk vergroot. [FG]

Duvelsprie

Door: Jos Bours [Heerlen 2018], 306 p., ISBN 9789079226450.

Deze historische roman die zich afspeelt in het Schinnen van de 18de eeuw is gebaseerd op een waargebeurd verhaal. Diverse door de auteur bij zijn genealogisch onderzoek aangetroffen historische feiten verantwoordt hij (zonder bronvermelding helaas) achter in zijn boek. Duvelsprie is de bijnaam van een ongehuwde moeder die in 1721 in Schinnen kwam wonen en moest vechten om te overleven en grip te krijgen op haar leven. Gegeven de context van de tijd, met bendes criminelen, de maatschappelijke en klerikale orde was dat geen gemakkelijke opgave. Lezenswaardig! Een zoveelste spannend verhaal over de tijd waarin (volgens de auteur 'vermeende') bokkenrijdersbenden actief waren. [RB]

Albert von Thimus

Zijn leven en werken

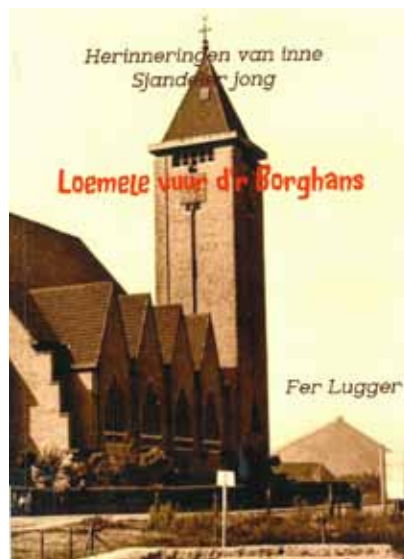
HANS HERMANS

Albert von Thimus, zijn leven en werken. Een verslag over een erudiete persoonlijkheid die veel voor de wetenschap betekend heeft.

Hans Hermans [Heerlen 2017]. Uitgave in eigen beheer (Heemkundige historie Hans Hermans Heerlen), 44 p. Prijs: onbekend.

Het geslacht Von Thimus was in de 19e eeuw onder andere van groot belang voor de parochie in Lemiers. Een zijtak was bewoner van kasteel Goedenrade in Eys. De van oorsprong protestantse familie Thimus was rijk geworden door onder andere textiel-fabricage en -handel, werd in 1769 in Wenen in de adelstand verheven en kocht het kasteel in 1781. Maar de tak Goedenrade, betrokken bij de opening van de spoorweg Aken-Maastricht, sterft in 1857 uit en het kasteel wordt dan weer verkocht. Belangrijker voor het verhaal is rentenier en Aachener textielbaron Philipp von Thimus. Zijn enige in Aken geboren zoon Albert von Thimus (1806-1878) was een belangrijke muzikwetenschapper, die werkte en leefde in Koblenz en Keulen. Omdat laatstgenoemde kinderloos stierf liet hij zijn vermogen om onduidelijke redenen na aan de parochie in Lemiers. Dat vermogen werd ingezet voor de bouw van een nieuwe kerk. Vele wetenswaardigheden over de geschiedenis van het geslacht Von Thimus en over de regionale geschie-

denis komen aan bod. Verwacht geen samenhangend verhaal. De kracht van het kleine als grijze literatuur uitgegeven boekwerkje ligt in de verzamelde en geannoteerde 'data' die Hans Hermans bij rondleidingen in de regio te berde weet te brengen. [RB]

Loemele vuur d'r Borghans; Herinneringen van inne Sjandeler jong

Door: Fer Lugger [Heerlen/Alphen aan de Rijn 2017], 109 blz., ISBN 9789463425353. Prijs: € 9,95

In 1968 verliet de auteur de buurt Schandelen waar hij is opgegroeid. Wat hij zich van die jaren herinnerde heeft hij anekdotisch vastgelegd. Ware gebeurtenissen, misschien niet altijd in de goede tijdspanne geplaatst zoals hij zelf aangeeft, zijn als wetenswaardige verhalen weergegeven. *Oral history* puur, hetgeen de buurt zijn eigen kleur geeft. In de behandelde hoofdstukken geeft hij een terugblik op de geschiedenis en het ontstaan van de buurt, die ook een eigen, door Wielders ontworpen, parochiekerk kreeg. Speciaal beschreven wordt het Schandelen in de Tweede Wereldoorlog, het levensverhaal van de voddeman Borghans, de voetbalclub, de transformatie van het patronaat naar het Juphuis en de Palmabar, om maar enkele onderwerpen te noemen. Voor vele *Sjandeler luuj* van 50+ zal het boek een feest van herkenning zijn. [RB]

HOEVE DE AAD

